

K

33.768
3

მიხეილ ელავიაძე

ნ ა რ კ ვ ე ვ ე ბ ი

ცხოვრება გიორგი ინასარიძისა
მასწავლებელი ლეჩხუმის ეთნოგრაფიისათვის

ცალკე ამონაგედი

ქუთაისი

1949

897/3
K 38/768
F 86.947

სპეგ-2000
შემოწმებულია

მიხეილ ალაფიძე

ცხოვრება გიორგი ინასარიძისა *

ლენინში ფართოდ არის გავრცელებული ხალხური თქმულება გიორგი ინასარიძის შესახებ. გ. ინასარიძე იყო ლენინში სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილის მფლობელი, შესანიშნავი გმირი, რომელიც ლეკ და თურქ მძარცველ-ამაოხრებელთა ურდოებს ებრძოდა. ამ პირის ცხოვრებას საისტორიო წყაროები არ იცნობს.

გ. ინასარიძე დაკრძალულია სოფ. ლაბეჭინაში. ლაბეჭინა მდებარეობს რაჭა-ლენინში საზღვარზე, კრებალოს ჩრდილო-დასავლეთით. სოფელი გაშენებულია მაღალ ქედზე და გადაჰყურებს რიონის ხეობას ხიდიკარსა (ზემო რაჭის შესავალი) და ხვამლს (შუა ლენინში) შორის.

ლაბეჭინის ეკლესიის კუთხეში (გარეთ) ჩვენ ვიპოვეთ აკლდამა, სადაც დაუკრძალავთ გ. ინასარიძე და მისი მეუღლე ანა ჩხეტიძე. აკლდამა ექვსი მთლიანი გათლილი ქვის კედლისაგან შედგება. მისი სიგრძეა ორი მეტრი, სიგანე კი — 120 სანტიმეტრი. შიგ მხოლოდ ცოლ-ქმრის ჩონჩხია მოთავსებული.

აკლდამას იცავდა ქვის შენობა, რომელიც ახლა დანგრეულია. თქმულება გიორგი ინასარიძის შესახებ ჩვენ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა პირისაგან მოგვისმენია.

გ. ინასარიძის თავგადასავალი მოგვითხროს ეკა გორდენიანმა, სერგი ალაფიძემ, პანტელეიმონ ბოქორიშვილმა (საირმე), ეფრემ ჩარკვიანმა (სურმუში), პოეტმა სევერიან ისიანმა (ზოგიში) და მეღქისედექ ასათიანმა (დერჩი).

თქმულების შინაარსი ასეთია:

* წაკითხული იყო მოხსენებად პედაგოგიკური ინსტიტუტის III სამეცნიერო სესიასზე 1949 წლის 26 თებერვალს.

გიორგი ინასარიძის სამფლობელოს რიონის ხეობის ლეჩხუმში შეადგენდა. წიფლარიდან¹ და წუგნა-მალიეთიდან² ასკამდის³ და ორპირამდის⁴ რაც მიწა-წყალია, იმას ეკუთვნოდა.

გიორგი ინასარიძის იყო საირმე, კყვიში, ლაბეკინა, ღვარდია, ზოგიში, აჭარ-ალბანა და კლდედაღმართის⁵ სოფლები — ტვიში, ქორენიში, ორხვი, დერჩი, მექვენა, ვანი, ბენტქოულა, ონჭიში, დღნორისა, საჩხეური, ჩორთისა, კაშლეთი და ლეხიდრისთავი.

ახლა ინასარიძეები ლეჩხუმში არ ცხოვრობენ. გიორგი ინასარიძეს სასახლე საირმეში ჰქონდა. საირმელები დღესაც სოფლის თავში მდებარე სახნავ მიწას „ინასარიძის ნამოსახლს“ უწოდებენ.

ინასარიძე ყოფილა შესახედავად წარმოსადეგი და ღონით ძლიერი. ომში იგი ატარებდა მუზარადსა და ჯაჭვის პერანგს. მეტსახელად „თვალისა“ ეძახდნენ.

გიორგი ინასარიძის დროს ლეჩხუმში შექრილან ლეკებისა და თათრების ჯარები. ინასარიძეს თავისი მეომრებით გაუნადგურებია ისინი.

ლეკებმა ქვემო დერჩში ცეცხლი გაუჩინეს თამარ მეფის დროს საუკეთესო ტაძარს. ინასარიძემ ეს შენობა დაწვას გადაარჩინა.

ინასარიძის მიერ აშენებული ციხეები აქ ახლაც არ არის დანგრეული. ერთი ამ ტაძარს იცავდა, მეორე კი ზემო დერჩში დგას.

ლეკებს ინასარიძე შებრძოლებია ზოგიშიც, თანავიწვილების ძველი ციხე-ნამოსახლის ახლოს. აქ მას ბინულის წყალი მტარვალთა სისხლით შეუღლებავს. ამის შემდეგ დაერქვა ამ წყაროს „ლეკის წყალი“.

ერთხელ გიორგი თავისი ამალით ოკრიბაში ნადიმობდა.

ამ დროს ლეჩხუმს — ინასარიძის სამთავროს — იმერეთიდან, ცხენისწყლის ხეობით, თათრები შემოესივნენ. სოფლები ააოხრეს, ცე-

¹ წიფლარი ლეღე და ტყე იმერეთ-ლეჩხუმის საზღვართან.

² წუგნა-მალიეთი იმერეთ-ლეჩხუმის საზღვარი. წუგნა სახნავი მიწაა სოფ. ლეხიდრისთავში, მალიეთი კი ნასოფლარია.

³ ასკი მდინარე, რაჭა-ლეჩხუმის საზღვარი.

⁴ ორპირი — მდ. ლაჯანურის ხეობა (აჭარის ხიდიდან კილემამდე).

⁵ კლდედაღმართი — ქვემო ლეჩხუმი.

ცხლს მისცეს. გადმოიარეს გველითავე¹. ბოლოს საირმე, და ლაბეჭინაც დაარბიეს, გადაწვეს.

აწიოკებული მოსახლეობა მთებში გაიხიზნა.

ინასარიძემ შეიტყო მტრის თავდასხმა და სასახლისაკენ გაემართა.

წყალატორაში² შეხვდა თავდახრილი მოხუცი დედაბერი. გიორგიმ მას ამბავი გამოჰკითხა.

ქალმა, რომელსაც არ ენახა მთავარი, უპასუხა: თვალი დაუდგა თვალთა ინასარიძეს, ის ოკრიბაში ქეიფობს და მისი სოფლები კი ურჯულო ხალხმა ააოხრაო.

ზოგიშის ხიდზე მარტო ერთი ხე დარჩენილიყო რიონზე გადებული. ინასარიძე მასზე გავიდა თავისი ჯორით. საჩქაროდ გასწია საირმისაკენ.

ჯორი სწრაფად მიჰქროდა. მის ფეხის ნაკვალევს, რომელიც კლდოვან სოგორზე³, კაზიურსა⁴ და ლალუმელაშს⁵ შუა, არის გაქვევებული, დღესაც „ჯორისწიხლისდანაკრავს“ უწოდებენ.

გიორგი ინასარიძეს ყველაფერი გადამწვარი დაუხვდა. საბუკიაზე⁶ ბუკით შემოკრიბა თავისი ხალხი, აისხეს იარაღი და დაღვდენენ მომხტურთ.

დაეწივნენ მტერს ხელიშურთან⁷ და შეებრძოლნენ. თათრები დაამარცხეს.

ნადავლი დაიბრუნეს და შინისაკენ გამოსწიეს.

ინასარიძემ მეუღლეს გამარჯვების მახარობელი გაუგზავნა. ანა გამოეგება. მთავარი ჯორიდან ჩამოხტა.

ჯავშანს ის ისე დაებეჟა ბრძოლაში, რომ მეტისმეტად დაქანცულიყო, სხეულს ველარ მოერიო და მიწაზე დაეცა.

ქმრის მოულოდნელი სიკვდილით ელდანაცემი ქალიც გარდაიცვალა.

¹ გველითავე უღელტეხილი სურმუშ-გენდუშის მთაში.

² წყალატორა ადგილი სოფ. ცაგერას მთაში.

³ სოგორი დაბალი სერი.

⁴ კაზიური ტყით დაფარული გორა, რომლის ძირში დიდი ღულე და მღვიმეა (საირმე).

⁵ ლალუმელაში სახნავი მიწა (საირმე).

⁶ საბუკია სოფ. საირმის ერთ-ერთი კორტოხი.

⁷ ხელიშური მდ. ლაჯანურის შენაკადი.

გიორგი ინასარიძემ თავის სიცოცხლეში ლაბეჭინის ეკლესიას სამხრეთ-დასავლეთით მიაშენა ქვის ოთახი. შიგ, დიდ აკლდამაში, დამარხეს ცოლ-ქმარი.

* * *

წინათ ლაბეჭინის ეკლესიას ჰქონია ეკვდრები სამხრეთით, დასავლეთითა და ჩრდილოეთით, ახლა მათი კვალი აღარსად ჩანს. შესამჩნევია მხოლოდ მეოთხე ეკვდერი, რომელიც გიორგი ინასარიძის აკლდამას იცავდა. მისი სახურავი, თალი და კედლები ჩამოქცეულია. ნანგრევებს დაუფარავს აღმაშენებლის საფლავი.

1910 წელს, როცა ექვ. თაყაიშვილმა შეისწავლა ლაბეჭინის მატერიალური და წერილობითი ძეგლები, ამ ეკვდერს კედლები ჰქონდა, ხოლო ჩამოწოლილი თალის ნანგრევებისაგან გაწმენდილი არ იყო.

ე. თაყაიშვილს აქ გათხრა არ ჩაუტარებია, მას გიორგი ინასარიძის საფლავი არ უნახავს.

სამხრეთ-დასავლეთის ეკვდერს, — წერს ე. თაყაიშვილი, — შესავალი დასავლეთიდან აქვს და აქედან მეორე კარს მიჰყავხართ დასავლეთის ეკვდერში. ამ კარს, ზემოთ, ქვაზე სანახევროდ გადასული ასომთავრული წარწერა აქვს: „აღვაგეთ ეკუდრი ესე ჩუენ ინასარიძემან [გიორგიმ] და თანამეცხედრემან ჩემმან ჩხეტიძის ქალმა ანამ მკსნელად ცოდვილისა [სულისა] ჩუენისათვის...“¹

გიორგი ინასარიძის საფლავის ქვაზე ირგვლივ შემდეგი ასომთავრული წარწერა ამოვიკითხეთ: „ღმერთო, შეიწყალე ფრიად ცოდვილი ინასარიძე გიორგი. ესე არს განსასვენებელი ჩემი უკუნითი უკუნისამდე. ამას დავემკვიდრო, რამეთუ მთნავს ესე, ნეტარ არს გზა ესე, რომელსა წარმართებულ ვარ. შენ გევედრები, ღმერთო, დიდება შენდა“.

ეს წარწერა, მცირეოდენი განსხვავებით, პირველად ამოვიკითხა ადგილობრივმა მცხოვრებმა ბოჭორიშვილმა და თბილისში მიავლოდა ე. თაყაიშვილს (დასახელებული ნაშრომი, გვ. 14).

1936 წელს აკლდამა ჩვენ გავწმინდეთ, გავზომეთ და ეპიტაფიაც გადმოვიღეთ².

¹ არქეოლოგიური ექსპედიცია ლენინუმ-სვანეთში 1910 წელს, 1937, გვ. 14.

² ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. II, 1941, გვ. 240.

გ. ინასარიძის ეპიტაფიის იგივე ტექსტი ამოიკითხა და დააბეჭდა პროფ. გ. ჩიტაიამაც¹.

ე. თაყაიშვილს აღწერილი აქვს ორი ხატი, რომლებიც ეკლესიისათვის შეუწირავთ გ. ინასარიძესა ღ მის მეუღლეს. მკვლევარი ამ ხატებს მე-17 საუკუნეს აკუთვნებს (დასახელებული ნაშრომი, გვ. 28-29).

როგორც ჩანს, ეპიტაფია ამ მთავრის გარდაცვალების თარიღს არ გვაცნობს. სამეცნიერო ლიტერატურაში კი გ. ინასარიძის ვინაობის შესახებ ცნობები არ მოგვეპოვება. ხალხი დღესაც გ. ინასარიძესა და მის ცოლს მეფე-დედოფლად იხსენიებს.

რომელ საუკუნეში იყო გ. ინასარიძე?

ვახუშტი ბაგრატიონი რაჰის წარჩინებულთა შორის ინასარიძის გვარსაც ასახელებს².

„საინასარიძო“ გვხვდება მარტვილის ტაძრის წარწერაში.

მარტვილის ტაძრის კედელზე გამოხატულია კაცია ჩიქვანი და მისი ოჯახის წევრები.

ცნობილია, რომ კაცია ჩიქვანს (ლენხუმის პატრონს) სამეგრელოს მთავარმა ლევან მესამემ უწყალობა სალიპარტიანოს ბატონობა და მთელი სადადიანოს ვაზრობაც. ლევანის სიკვდილის შემდეგ, 1681 წელს, კაცია სამეგრელოს სრული გამგებელი გახდა.

ამას თვით წარწერაც მოწმობს: „...ჩვენ ... ლენხუმის და საინასარიძოს და სალიპარტიანოს პატრონმან დიდის ხელმწიფისა მეფისა და დადიანის ვაზირმან, იმერეთისა-ოდიშისა თაჟმან და სარდალმან ჩიქვანმან კაციამ და თანამეცხედრემან ჩვენმან დიდისა... და ძემან ჩვენმან გიორგიმ, იოსებ, ოტიამ დავახატვინეთ სამხრო ესე...“³

„საინასარიძოს“ არსებობას ადასტურებს მარი ბროსეც. იგი წერს: „მოიპოვა რა გავლენა ლენხუმში და დადიანის ნდობა, კაცია შეიქნა საინასარიძო და სალიპარტიანო მაზრების მფლობელი“⁴.

¹ ლენხუმის ექსპედიციის მოკლე ანგარიში, საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, XII-B, 1944, გვ. 262.

² აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, 1941, გვ. 26.

³ ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლენხუმ-სვანეთში 1910 წელს, გვ. 76.

⁴ საქართველოს ისტორია, ნაწილი მეორე, 1900, გვ. 205.

„საინასარიძოში“ ჩვენ ვგულისხმობთ გიორგი ინასარიძის¹ უფროსს შვილებს — რიონის ხეობის ლეჩხუმს. სხვა გამოჩენილ ინასარიძეს ხალხური გადმოცემა არ იცნობს.

იმერთა მეფე ბაგრატ ალექსანდრეს-ძე 1669 წელს ვრცელ მიმართვას უგზავნის რუსეთის ხელმწიფეს ალექსის. ბაგრატი, როგორც ამ წერილში ვკითხულობთ, თაყვანს სცემს მას, დიდ იმედად მიიჩნევს, იმერეთზე მფარველობას სთხოვს.

მიმართვა შეიცავს იმერეთის სამეფოს წარჩინებულთა და სახელმწიფო საქმეების ბჭობაში მონაწილე პირთა სიას. სიაში მოხსენებულია „ბაიარი“ (თავადი) ინასარიძე გიორგიც².

ამ წყაროდან ვრწმუნდებით, რომ გ. ინასარიძე ბაგრატ მეფის ქვეშევრდომი იყო და იმერეთის სამეფო დარბაზში ირიცხებოდა.

მნიშვნელოვანია შემდეგი ცნობაც: ალექსანდრე მეფემ 1651 წელს თავის სახელოვან პირთა თანადასწრებით რუსეთის ხელმწიფის სახელზე ფიცი დასდო. აღნიშნული ფიცის წერილის³ სიაში, თავადთა და შინაყმათა შორის, ვეცნობით ქაიხოსრო ინასარიძესაც.

შესაძლებელია, რომ გიორგი ინასარიძე ქაიხოსროს მემკვიდრე ან უახლოესი ნათესავი იყოს.

ქაიხოსროს დროს, გიორგი ინასარიძის გაძლიერებამდის, „საინასარიძო“ უფრო მცირე ტერიტორიას აერთიანებდა, მაგრამ ლეჩხუმის ფარგალს არ სცილდებოდა.

ამ აზრს ერთ-ერთი შეწირულების საბუთი ნათელყოფს: „ქანს სამასორმოცდაექუსსა [1658] ჩვენ ინასარიძემან ხოსიამ და ჩემმა შვილმა მამუკამ და ქაიხოსრომ ესე წიგნი მოგართვით თქვენ ცაგერისა ღვთის მშობელს ამა პირსა ზედა, რომ ლეჩხიდარსა და ჯვარდამწვარს შუა რაც მოსაკრეფელობა მოვიდოდა, ყველასი შესამედი ჩვენი იყო და ორი წილი ცაგერლისა. აწ ჩვენი სულის საოხად ყველა ესე ხელმოხსნით შემოგვიწირავს...“⁴

ყურადღებას იპყრობს შემდეგი ძეგლიც:

ე. თაყაიშვილს განხილული აქვს ლაბეჭინის ეკლესიაში დაცული სახარების ხელნაწერი⁵, რომელიც გიორგი მთაწმიდლის რედაქციისაა და გადაწერილია მწირის გიორგი დვალის მიერ.

¹ ს. კაკაბაძე, მასალები იმერეთის სახელმწიფოებრივი მდგომარეობის შესახებ მე-17 საუკუნეში, საისტორიო მთაბმე, წიგნი პირველი, 1925, გვ. 207.

² ს. კაკაბაძე, მასალები, გვ. 206.

³ ს. კაკაბაძე, საცაგერლოს გამოსავლის დავთარი, 1914, გვ. 14.

⁴ შტრ. პრომეთე, 1918, № 1, გვ. 71-78.

ოთხთავს ბოლოში ახლავს გაბრიელ ლაბეჭინელის წერილი, ნუსხახუცურით შესრულებული. ე. თაყაიშვილის აზრით იგი მე-14 საუკუნემდეა შედგენილი.

წერილში მოთხრობილია, თუ როგორ ააშენა მოძღვარმა გაბრიელ ლაბეჭინელმა ეს ეკლესია მე-13 საუკუნეში, მას შემდეგ, რაც ძლიერმა მიწისძვრამ ის სრულიად დააქცია.

ერთგან, გაბრიელის შემწეთა შორის, ნახსენებია ვინმე ზოგიშელი გლეხი „ნიკოლოზის ინასარიძისეული ბენმუქისძე“. ეს ნიკოლოზი ჩვენ გიორგი ინასარიძის წინაპრად მიგვაჩნია.

ამრიგად, „საინასარიძო“ რიონის ხეობაში იყო. გიორგი ინასარიძე მე-17 საუკუნის სამოცდაათიან წლებში ცხოვრობდა.

М. Н. АЛАВИДЗЕ

ЖИЗНЬ ГЕОРГИЯ ИНАСАРИДЗЕ

з о м е

В Лечхуми весьма распространено народное сказание о Георгии Инасаридзе. Георгий Инасаридзе был владельцем юго-восточной части Лечхуми и считался народным героем. Он вел борьбу против захватчиков Лечхуми — лезгин и турок.

В углу, с внешней стороны церкви села Лабечины, нами найден склеп, в котором похоронены Георгий Инасаридзе и его супруга, урожденная Чхетидзе.

Склеп состоит из шести цельных тесанных каменных стен, длиной в два метра, а шириной в 120 сантиметров. Внутри склепа были обнаружены только скелеты супругов. Склеп был защищен ныне разрушенной часовней.

На могильном резном камне Георгия Инасаридзе имеется надпись, прочтенная нами. Эпитафия не сообщает даты смерти владельца.

В научной литературе относительно личности Георгия Инасаридзе нет никаких сведений.

В надписи Мартвильской церкви упомянуто „Саинасаридзе“, что означает „владения Инасаридзе“. Существование „Саинасаридзе“ подтверждает также Мари Броссе.

„Саинасаридзо“ нами толкуется как владения, т. е. села Георгия Инасаридзе. Народное сказание не указывает другого какого-либо выдающегося Инасаридзе.

Имеретинский царь Баграт в 1669 г. посылает пространное обращение к русскому государю Алексею Михайловичу. Баграт в этом письме бьет челом ему, называет его своей надеждой и просит покровительства.

В обращении имеется список знатных людей имеретинского царства и лиц, участвовавших в обсуждении государственных дел. В списке значится подпись „боярина“ (князя) Инасаридзе Георгия.

Этот источник подтверждает, что Георгий Инасаридзе был подданным царя Баграта и числился в царском совете Имеретии.

Владения Инасаридзе („Саинасаридзо“) находились в долине реки Риони, и Георгий Инасаридзе жил в семидесятых годах XVII столетия.

მიხეილ ალაშიაძე

მასალები ლეჩხუმის ეთნოგრაფიისათვის

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ჩიონისა და ცხენისწყლის შუაწყლის გასწვრივ მდებარე ტერიტორია და მდ. ლაჯანურის მთელი ხეობა ლეჩხუმის სახელით არის ცნობილი.

ლეჩხუმის საზღვრებია: აღმოსავლეთით მდ. ასკი (რაჭა), დასავლეთით ასხის მთა (სამეგრელო), სამხრეთით საზღვარა (იმერეთი) და ჩრდილოეთით ყვედრეშის ღელე (სვანეთი).

წინათ ლეჩხუმი. რომელსაც თავვერს¹ უწოდებდნენ, იმერეთის სამეფოს ნაწილი იყო. შემდეგ ეს კუთხე და ქვემო სვანეთი რუსეთის თვითმპყრობელობის დამყარებამდის, თითქმის საუკუნეახევრის განმავლობაში, და შემდეგაც (1681-1853) სამეგრელოს სამთავროს ეკუთვნოდა. მურში დადიანის სასახლე იდგა.

¹ ლეჩხუმი (და ზოგჯერ რაჭა-ლეჩხუმიც) ძველ ძეგლებში „თაკურად“ იხსენიება: „მომიციმია შენდა და გქონდეს საუბუცესოდ: ვგრიცი, სუანეთი, და თაკურვი, არაგუეთი და გურია“ (ანასუელი ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, 1942, გვ. 153); „დალოცეს კვირიკეს ძე კახაბერი ერისთავი რაჭისა და თაკურვისა“ (ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, მარიამ დედოფლისეული ნუსხა, 1906, გვ. 400); „...თაკურვი, რომელსაც აწ. ჰქვიან ლეჩხუმი...“ (ქართლის ცხოვრების გაგრძელება, მ. ჯანაშვილი, 1907, გვ. 46).

ვახუშტი ემყარება ლეონტი მროველის თხზულებაში (ცხოვრება ქართუელთა მეფეთა...) არსებულ ცნობას და ამბობს: „პირველად თავვერს უწოდებდნენო რაჭას ბაგრატიონთამდე“. თავვერად ის ცხენისწყლის ხეობას მიიჩნევს (აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1941, გვ. 148).

„...იქნებ წინათ, — წერს ივ. ჯავახიშვილი, — „თაკური“ საზოგადო სახელი იყო რაჭა-ლეჩხუმისა, ხოლო შემდეგ სახელი „რაჭა“ შემოიღეს და თავვერი კი ლეჩხუმს შეჩა“ (ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მეორე, 1948, გვ. 48).

აღდეს ეს სიტყვა ცოცხალ მეტყველებაში არ დასტურდება.

საგულისხმოა, რომ სოფ. ქვედა ლუხვანოში ერთ-ერთი უბნის („კობაბეული“) მახლობლად არის საძვარი და სახნავე მიწა. ამ ადგილის სახელწოდებაა თაკურვიანი (დოც. ი. ხაღინაძის ცნობა).

აქ უხსოვარი დროიდან ცხოვრობდა ხალხი. მას ჰქონდა ქართული დედაენა, ყოფა-ცხოვრება და ადათი.

ლენხუმის ბევრი სოფელი მაღლობზეა, მთის კალთებში არის მოქცეული. მთებს შორის უმაღლესია ხეაში. უმეტესი სივრცე ვენახს, სახნავ-სათესს, ტყესა და კლდეს უჭირავს. დიდი საძოვრები და ველ-მინდვრები არ მოიპოვება. ყველაზე მეტ ფართობს ცხენისწყლის დაბლობი შეიცავს. ის ცაგერსა და სარეწკელას შორის იმყოფება. ლაჯანურს დობიროები — მაღლარები — აკრავს. რიონის ხეობაშია ფორაშქალა, ლაბარები და ვანისქალა; ნაველაშის, საირაშის, ალპანა-ზოგიშის, ორხვისა და დერჩის ვენახები.

ნიადაგი ნოყიერია, ჰავა — ზომიერი. საუკეთესო ხარისხის პური, სიმინდი, ლობიო, ღვინო და ხილი მდის. მდინარეებით ხე-ტყის შასალა მოაქვთ.

ერთი საუკუნის წინ უგზობის გამო შურის კლდეში, სარეწკელაში, ღვირიშის ღელესა და ორპირში გასვლა არ შეიძლებოდა.

შორსმსვლელ მგზავრს მთა-კორტოხებზე უნდა ევლო, სადაც უღელი ხარი და საპალნიანი ცხენი ვერ გადადიოდა.

გლენი ბილიკს მიჰყვებოდა. ზურგზე ეკიდა, რასაც ზიდავდა. შიშიე ტვირთით გადაივლიდა იგი გველითავს (რაჭისაკენ), კონჩის მთასა და ნიკორიძირს (იმერეთისაკენ), ფიხიჯვარსა და ლახტორის კონკროხს (სამეგრელოსაკენ).

ლენხუმლები უფრო ხშირად ქუთაისსა და ხონს მიდიოდნენ. რკინასა და მარილს იქ ყიდულობდნენ.

ყოველწლიურად დაწესებული იყო ორი ბაზრობა. ერთი, სექტემბრის თვეში, ორკვირიანი — ცაგერის ბაზრობა, რომელსაც დიდი ეკენობა ერქვა, და მეორე ორბელში — ახალქალას, შვიდდღიანი. იგი მაისში იცოდნენ და იარმუკობას (Ярмарка) ეძახდნენ.

პარასკევ-კვირაობით ვაჭრობა წარმოებდა აგრეთვე ცაგერში, ლაილაშსა და ჭრებალოში.

საბჭოთა ხელისუფლების დროს ლენხუმიც სოციალისტურად გარდაიქმნა. ამ კუთხეშიც საკოლმეურნეო ცხოვრებამ გაიმარჯვა, მშრომელ ხალხს ბედნიერება მოუპოვა.

კომუნისტური პარტიისა და მთავრობის მზრუნველობის შედეგად სოფლებში გაიყვანეს და გაათავართოვეს გზები. ბევრ კოლმეურნეობაში მიწას ტრაქტორითა და გუთნით ხნავენ. მოსავლის აღებისას ავტოებს, საღებუ და სანიავებელ მანქანებს ამუშავებენ.

მარნებში ღვინოს ახალი წესით ამზადებენ. კოპერაციებში საძირკველ საქონელს იძენენ. ღამით შარავზები და ოდები ელექტრონის შუქით არის გაჩირალდებული.

ყოველ სასოფლო საბჭოში სრული საშუალო სკოლა არსებობს. თითოეულ კოლმეურნეობას კლუბი, სამკითხველო და საექიმო პუნქტი აქვს. რაიონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი მრავალ ძვირფას ექსპონატს აგროვებს, იცავს და სწავლობს.

* * *

ეთნოგრაფიული წერილები ლეჩხუმელთა ყოფა-ცხოვრების სხვადასხვა მხარესა და გარდასულ ზნე-ჩვეულებებს ასახავს. ლეჩხუმის ეთნოგრაფია ჯერჯერობით სპეციალურად არავის შეუსწავლია. ამ კრებულს სამეცნიერო ლიტერატურაში შეაქვს ახალი მასალა.

ხშირად საგანს ან მის ნაწილს მთელ ლეჩხუმში ერთსა და იმავე სახელს არ უწოდებენ. ზოგ სოფელში ერთი სიტყვა არის გავრცელებული, ზოგან — მეორე. აღწერაში ყველა სინონიმი შევიტანეთ.

ნარკვევი მდიდარ სალექსიკონო მასალას შეიცავს. ძირითადი ნაწილი უცნობია და ლეჩხუმურ კილოს ეკუთვნის. ბევრი სიტყვა ზანური ან სვანური წარმოშობისაა. ზოგიც ძველ ქართულში იყო, სულხან-საბა ორბელიანისა და დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში იდენტური ან განსხვავებული მნიშვნელობით გვხვდება, თანამედროვე სალიტერატურო ენაში აღარ ცოცხლობს და ლეჩხუმურს შემოუნახავს.

შრომაში მოიპოვება იმერული და რაჭული ლექსიკის ნიმუშებიც. ისინი ლეჩხუმში, ოკრიბისა და ქვემო რაჭის მოსაზღვრე სოფლებში, იხმარება.

აგრეთვე აღვნიშნავთ, რომ საისტორიო და ლექსიკოგრაფიულ წყაროებში ლეჩხუმურის სახელით ცნობილი რამდენიმე სიტყვის მნიშვნელობა შევამოწმეთ და დავაზუსტეთ.

კ ა რ - მ ი ღ ა მ ო

კოლმეურნის ეზოს შემოვლებული აქვს ჯარჯული, მესრის ღობე ან ქვის ნაშენი. შესაველში ფიცრის ან წნელის კიშკარი დგას.

ჯარჯული მსხვილი თხილის ან შქერისაგან იღობება, რვა ჭირგალს ითვლის, სარებად მუხის გული აქვს.

ამგვარ ღობეს ჯარჯებით — ვაზის ნახლავის კონებით — ზურავენ. იგი ოცდაათ წელიწადს ძლებს.

უბრალო ღობეს თავზე ერთი გირგალი — გრეხილი — გადა-
ჰყვება. საბიჯელა ღობეზე გადასასვლელი ადგილია.

ლენხუმური ოდის ქვეშ არის პალატი, სადაც ზამთრობით
ცხოვრობენ. პალატს შესავალში აქვს ქანია — ფარდული.

ოდას მზიანი მხრისაკენ ორ გვერდზე აივანი აქვს. აივნიან კედ-
ლებში რამდენიმე კარი და ფანჯარაა. ჩრდილოეთის შუა კედელში
ბუხარი არის აშენებული. ბუხარს ფიტონა — თარო — აქვს. ფი-
ტონაზე სანათლისს — სანათურს — დგამენ.

ბირკვილი არის ფიგურებიანი რიკული (მოაჯირი), თაღ-
ლამა — მოკლე და დახვრეტილი თხელი ფიცრების თაღები აივ-
ნის სვეტთა შორის. აბარწა პატარა აივანია.

ქირიში ანუ დოშაყი კოჭია. ქირიშებზე ფიცრის იატაკია
დაგებული. ქირიშები ქერსაც აქვს. კოჭებს ლამფა — მიქედლილი
თხელი ფიცრები — ჰფარავს ქვევიდან. სახურავის თალიანი კოჭი
არის მანდალიონი.

ქერზე ორი ვაცა დვას. ვაცებს თავზე ეყრდნობა. თავებზე
კაკვებია, კაკვებზე — ლოფინები. ლოფინებზე შენდება სახურავი,
რომელსაც ბასკები იმაგრებს. ბასკი მუხის ჯოხია (გათლილი)
და ყავარზეა დაქედლილი.

დარბაზის ქერის შუაგულში გაკეთებულია ხონჩა. მას ოთხ-
კუთხედი ფორმა აქვს, ღრმაა და ჩუქურთმოვანი. ხონჩაზე ყურ-
ძნისა და ხილის ჯაგნებს ჰკიდებენ. ფოფრი არის ჯიქურას ცოცხი,
ოთახის დასახვეტი.

ეზოში შორი-შორ აგებულია ბელელი, მარანი ან ქურისთავი,
ბოსელი, საბძელი, ნალია, თორნე, სალორე და საქათმე. შრამ-
ელი ყოველგვარი შენობაა, გარდა საცხოვრებელი სახლისა,

ბელელი უფანჯრო ფიცრულია, ყოველმხრივ დახშული ისე, რომ
თავი ვერ შევიდეს. წინ შესავალი პატარა კარი აქვს. შიგ დატი-
ხრულია თვლებად, სადაც მარცვლეულს ცალ-ცალკე ათავსებენ.

ქურ-მარანი არის ქურისთავი ფიცრულითურთ. მასში ამზა-
დებენ და ინახავენ ღვინოს.

მარნის შემადგენლობაში შედის: ხორგო, ხრიკა, მეღული ნიჩაბო,
ოსირო, ძელბარი, ხის ურო და ღარები, თოხი, სარცხი, წბერი და
არყის გამოსახდელი ხელსაწყოები. ბევრს მარტო ქურისთავი
აქვს. ქურისთავს მადლა ტალავერი ჰფარავს.

საჩიხე ანუ ქართა ეზოს შემოღობილი კუთხეა და პირუტყვ-
თათვის არის განკუთვნილი.

საჩინვეში დგას ბოსელი (ქვის ან ხისა), სადაც ხარი, ძროხა, ცხენი, ცხვარი და თხა ბინადრობს ზამთრობით.

წარბული ბოსლის სქელი და დაბალი ფიცრის კედელია. ფიცარს გარეთა მხარეს გული მთელ სიგრძეზე სამკუთხედისებურად აქვს გამოთლილი. ლენგური ბოსლის კარიანი სარკმელია.

იქვეა სალორე, რომელსაც თავზე საქათმე ადგას.

საბძელი უმეტესად მრგვალი შენობაა. მას წნელით ღობავენ. ფიცრით ან მრგვალი ხით დგამენ.

ჯარგვალი (ძელური) ექვს გვერდსა და ქილიქს ითვლის. იატაკი და ქერი არა აქვს. საკვები რომ არ გაფუჭდეს, ძირს ნერჩია (ანწლი, ძველი კოროლი) მოფენილი.

წინათ ყველა ბურულს (სადგომი, შენობა) და განსაკუთრებით საბძელს კოროლით ხურავდნენ. კოროლი ზანდურის ან მახის ჩალა იყო. მას კვინჭილებად — პატარ-პატარა კონებად — შეკრავდნენ, საბძლის კონუსისებურ სახურავს შეკირცხლავდნენ — კოკებითა და წნელით გააწყობდნენ. საკირცხლში კვინჭილას თავით დაჰკიდებდნენ. კოროლი ათ წლამდის სძლებდა.

საბძელს კართან კალო და ცალმაგი ჰქონდა. ცალმაგი ფარდული იყო. კალოსაკენ კედელი არ ედგა. მასში აწყობდნენ გასალეწ პურს. თუ გაავდრდებოდა, კალოში ჩადგმულ პურსაც იქ შეიტანდნენ. სხვა დროს ცალმაგში მშრალად ინახავდნენ ურემს, მარხილსა და ხე-ტყეს.

ნალია სასიმიინდეა. ის დგას ოთხ ან ექვს სვეტზე ან ბაჯგზე — გაუთლელ ბოძზე.

ნალიას წნელით მოწნავენ ან დახვრეტილი თხელი ფიცრებით ააშენებენ, წინ პატარა კარს გაუკეთებენ, იატაკად სარის სიმსხო ხეებს გააწყობენ. შუაში ჩადგამენ ხვირს — ვიწრო და მაღალ გოდორს, რომ ჰაერმა იმოძრაოს და სიმიინდი გაახმოს.

ბოლოს დასცლიან: ქვეშ ძარს შეუდგამენ; ხვირს მაღლა ასწევენ, სიმიინდს ნაწილ-ნაწილ გამოიღებენ და ჩელტზე, რომელიც კალოზე ან სოხანიან შენობაში დგას, გაფშვნიან.

სასიმიინდის ქვეშ ხშირად კარაპანი არის მოწყობილი. კარაპანი მშრალი და სუფთა ფიცრულია, სადაც ინახავენ კვახს, ჰაჭას, ლობიოს ჩენჩსა და ჩირს. ზოგჯერ ფიცრის იატაკს აიღებენ და ცხენის სადგომადაც იყენებენ.

თორნე ცალკეა ან სახაბაზო შენობაში დგას. თორნე გამომწვარი თიხაა და ღია კასრს ჰგავს. მასში პურსა და მჭადს აცხობენ.

თორნეს ირგვლივ შემოდობავენ, კედლისა და ღობის შუა ადგილს თეთრი მიწით ამოავსებენ.

სახაბაზოს ერთი კარი, ერთი სარკმელი და მაღალი სახურავი აქვს. მასში შუა ცეცხლიც ინთება და სადილ-ვახშანს ამზადებენ.

მაღალა ცხენი — მრგვალი ხეებით გაკეთებული ქერი, სადაც ღურღს ახმობენ, ღურღი გადარჩეული სიმინდია, რომელსაც ღორებსა და ქათმებს აჭმევენ.

სახაბაზოში არის საფქვილე, სასაფურა, გობი, ბუჯერი, საცერი, ფიტონა, ბათმანი, კეცი, კარდალა, თენჯერა და სხვა საგნები.

სასაფურა ცომის ასაფუებელი ხის ქურქელია; ბუჯერი — მაგიდა, რომელზედაც გობში ცომვა წარმოებს; ფიტონა არის კედელზე მიჭედელი ფიცარი, სადაც ქურქელეულს აწყობენ; კარდალა ხელიანი პატარა ქვაბია სპილენძისა; თენჯერა უმცირესი ქვაბია. მასში ღობიოს ხარშავენ, რძესაც ადუღებენ.

თორნე ხშირად ცალკეა. მის სახურავს ოთხი მაღალი სვეტი უდვას. ეზოსთანაა ვენახი და ნაფუზვარი — ნაფუძარი, სახნავი მიწა.

კ ა თ ხ ა ხ ა ხ ლ ი

ძველებური დიდი სახლი ოთახებად არ იყო დაყოფილი. ქერი და ფიცრის იატაკი არ ჰქონდა. სოხანეს თეთრი მიწით მოაგებდნენ. შუაში, კერი ახე, ცეცხლს დაანთებდნენ. ყვერბი ერქვა კერიის ჩაღრმავებულ ქვას, რომელსაც ღადარი ჰფარავდა.

შუა ცეცხლის პირდაპირ, მაღლა, დირეთა შორის თხლად აწყობდნენ ოთხ-ხუთ ფიცარს — ცხენს. მასზე კაკიბერა ეკიდა. კაკიბერა ანუ კაჩა ოთხკუთხედად შეკრული გათლილი ხეების ნაგებობაა. მასზე ჩხოლში — კვამლში — ახმობდნენ დამარილებული ღორის ხორცს. იქვე ამარგებდნენ საქვაბესაც.

ცხენზე, კაკიბერას გვერდით, კადო იყო მოთავსებული. იგი რამდენიმე ფიცრისაგან შედგებოდა. კადოზე გარეცხილ ან დასველებულ ტანსაცმელს გააფენდნენ გასაშრობად.

ერთ-ერთი კედლის ნაპირი, კიდით-კიდემდე, ნივჯის ხის საწოლს ეკირა. საწოლს სვეტები და ყაფარი — მაღალი — სახურავი ჰქონდა.

ოჯახის წევრებს ცალ-ცალკე ან წყვილ-წყვილად ეძინათ. მათ ერთმანეთისაგან სკივრები ჰყოფდათ. სკივრი — ზანდუკისებური ნივთი, ტანსაცმლის შესანახი — ზანდუკისა და შკაფის შემოღებამდე

ქართული ენის ინსტიტუტი

იყო გავრცელებული. ხის ნაწილებისაგან შედგებოდა. წინა კედელი და სახურავის ნაპირი მოჩუქურთმებული ჰქონდა.

ჭურჭლის შესანახად კუთხეში გამოკვეთილი იყო ბუჯერი — თარო. იქვე იდგა დორა — ორხელიანი კოკა — წყლისათვის, ჯერ კოლა — მორისაგან გამოთლილი უფეხო სკამი — და სხვა ნივთები.

კუთხეში ორ მავთულზე ჩამოკიდებული იყო ჩოჩო — კარადისებური ხის ჭურჭელი, რომელსაც ძირი ტყეჩით ჰქონდა გამოწნული. კარს გააღებდნენ და შიგ საქმელს შეინახავდნენ. ჩოჩოს თავი, კატა და ძაღლი ვერ შესწვდებოდა.

სახლს აფრები ედგა. აფრა შუა კედელში აღმართული ფიცარია. ორი კედლის ნაწილი (სარტყელს ზევით) სამკუთხედისებური ფორმისაა. მას ღირსი ერქვა. აფრა საძირკველს, სარტყელსა და ღირსებს შუაზე ჰყოფდა. საღირსი ღირსის ფიცარია.

ღირსებიან აფრას ორივე ნაპირი შიპიანი — ამოღარული — აქვს. მასში ფიცრების თავებია ჩასმული. ღირსების თავზე, ორ აფრას შორის, სახლის სათავე იყო გადებული.

კარს შუა კედელში უკეთებდნენ. სახლს ჩვეულებრივ ორი კარი ესაქიროებოდა. თითოეულ კარს ორი აფრა აქვს. აფრის ცალი ნაპირი ამოღარულია. კარის აფრა საძირკველსა და სარტყელს აერთებდა. ორკარიან კათხა სახლს ორი ღირსებიანი აფრა და კარის ოთხი აფრა სჭირდებოდა.

სახურავზე მწკრივებად აფარებდნენ ლოფორჩანებს გრძელსა და თხელ ყავრებს. ლოფორჩანებზე დააწყობდნენ ქვებს. რითაც ყავრის სახურავი არ ირღვეოდა.

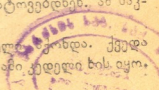
ქილიქის კუთხეს კვაჭახური ეწოდებოდა, საწვეთლის რუს ნაკვალევს — ნარვალს, ნარვალსა და საძირკველს შორის მშრალ ადგილს — ლაფარი.

ღირსებიან კედელს მიაშენებდნენ მაქუდურს — ყავრის ან კოროლის სახურავს. იგი კედელს წვიმისა და თოვლისაგან იცავდა. ფარდულში მშრალად ინახავდნენ ურემს. მარტილსა და ხე-ტყის მასალას.

სანამ კათხა სახლს შემოიღებდნენ, ფაქუტაში ცხოვრობდნენ. ფაქუტას ისლით ან კოროლის კვინქილებით შეკარცლავდნენ. სახურავში ჩხოლი რომ გასულიყო, ადგილს დატოვებდნენ. ამ საკვამურს ხანი ეწოდებოდა.

შემდეგ ხანებში კათხა სახლს ორი სართულს ჰქონდა. ქვედა სართულის ქვის კედელს ბუხარს უკეთებდნენ. სამი კედელი ხის იყო.

33/468
 33/468
 33/468
 33/468

შუაში იდგა ლონდირი — დედაბოძი. მის ზევით, საწე-
ნურზე — თავებზე, ფიცრის იატაკს მოაგებდნენ.

კათხა სახლის ლირსებიან კედელს კარსა და ჩაღდაღს —
ჩარდახს — მიაშენებდნენ.

ახლა კათხა სახლი აღარ მოიპოვება. ისინი ოდებად გადააკეთეს.

ხ ვ ნ ა - თ ე ს ვ ა

მოჰყავთ სიმინდი, პური, ლობიო, ლომი, ურუში, ოსპი, ცვრცვი,
მუხუდო, კარტოფილი და კვახი.

სახნავი მიწის გაწმენდის დროს ცალკე კუთხეში ქვებს დიდ და
გრძელ ხვავად აგროვებენ. ამგვარ ადგილზე წამოზრდილ ბუჩქნარს
აჭე ეწოდება. უყვი ყამირია, გაუტეხელი მიწა.

მთაში მიწას სახენელით ამუშავებენ. სახენელის ნაწილებია
კავი — მოღუნული ხე, ერქვანი, რომელიც მხენელს უჭირავს, ქუსლი,
სახნისი, ჩოგანი.

კავის თავში გაყრილია რიკი — მოკლე ჯოხი. მასზე წმებეშოთი
ან ღვლეკით მიბმულია გრძელი უღელი.

სახნავს პატარ-პატარა ნაკვეთებად დაანაწილებენ, ყოველ ერთ
საფენზე კვალებს გაავლებენ. თითოეულ ნაჭერს ნიხა ეწოდება.

ყანას ნიხობით ხნავენ. სიმინდსა და პურეულს ერთ ნიხაზე შო-
თესავენ და მიწაში ჩახნავენ. ამგვარივე წესით დაამუშავებენ სხვა
ნიხებსაც.

ყველგან მოჰყავთ სიმინდი, ლობიო და პური. სოფლის ფარ-
თობის ნახევარი სიმინდსა და ლობიოს უჭირავს, ნახევარი —
პურს.

ნაპურალზე სიმინდს თესავენ, წინა წელს რომ სიმინდი იყო,
იქ კი — პურს.

სიმინდს ორჯერ თოხნიან. პირველ გათოხნას პირადი ანუ
ხელადი ჰქვია, მოროდს — მორედი.

სიმინდს მოჭრიან, მერე ტაროებს აატეხენ. ჩალას შეკონავენ.
გასახმობად ჩერგენებს დადგამენ: სამ-ოთხ კონას დროებით
ერთად ააყუდებენ და თავს ქუჩუჩოებით — თავთავებით —
შეუკრავენ.

გუა ზვინის გულია (ხე), ნალერალა — სიმინდის ძირი, რაც
ჩალის მოჭრის შემდეგ რჩება ყანაში.

ტაროების ხვავს გაარჩევენ და ნალიაში მოათავსებენ. შანთი
გრძელ ტაროს ჰქვია, კვინჭილა — წვრილს. დაბახვებუ-

ლოლო, — სიმწიფეში შესულ სიმინდის ტაროზე ან პარკოვან მარცვლეულზე (ლობიო, ცერცივი, მუხულო) ამბობენ.

ბელელა არის ერთად შეზრდილი ოთხი-ხუთი ტარო (კუნწი ერთი აქვს). მას სიმინდი იშვიათად იკეთებს და უხვი მოსავლის ნიშნად ბელლის კუთხეში ჰკიდებენ.

სიმინდს, როცა გახმება, მანქანით ან ზოგჯერ ჩევილებზე — ჩელტებზე — ტუკებით — ხის უროებით — დაფშენიან და ბელელში შეინახავენ. ნაქურჩალას — გაფშენილ ტაროს — შეშის მაგივრიყენებენ.

ნახნავში, სიმინდის ამოსვლამდე, მწკრივად ლობიოს თესავს ორი კაცი. ერთი თოხნის, მეორე პეშვ თესლს ხნულში ყრის. ლობიოს თესვას რგვას უწოდებენ, ხოლო ნარგავ ბუჩქს კი — მუდრს ანუ ბუდნას.

ხარობს სხვადასხვა ჯიში: წითელი — ამჟოლი (ბარდიანი), თეთრი (უბარდო; ჩასართავი); ყუყუნა მრგვალმარცვლოვანი, ჭრელი: მტრედისფერი და ყავისფერი ან მტრედისფერი და თეთრი (ბარდიანი, უბარდო; ჩასართავი); ფარდელი გრძელმარცვლოვანი და ზოლებიანი — თეთრი და შავი ან თეთრი და წითელი (ბარდიანი); შურაულა წვრილმარცვლოვანი, წითელი (უბარდო); ჭრუნი მრგვალმარცვლოვანი, ნარევი ფერისა (თეთრი, შავი, წითელი, ყვითელი) — წერტილოვანი (ბარდიანი, უბარდო); მამაკალია წვრილი და შავნაყოფიანი, დაბალი ხარისხისა (ბარდიანი); კვარკვალა მრგვალმარცვლოვანი, ჭრელი (ბარდიანი).

ჯლა ეწოდება ტოტებიან ხარდანს, რომელზედაც ლობიო და პამიდორი აღის.

გამხმარ ლობიოს ძირებიანად აიღებენ და კალოზე დაფშენიან. მთელ ჩენჩს ნაბერძალი ანუ ძენძვი ჰქვია, მარტო პარკებისას კი კეჭეჭი.

ლომს კეკოთი — პატარა თოხით — მარგლავენ. თაველებს — თავთაებს — ცხენზე, სამზარეულო სახლში, შუაცეცხლის კვამლში ახმობენ. ჩხო გაცეხვაში მიიღება, თავთაების ჩენჩია და წიწილებს დაუყრიან გამოსაქენკად.

კენეშო სათესლე ლომის კონაა. მას მშრალ ადგილზე ჩამოჰკიდებენ და თესვის წინ ხელით გამოფშენიან.

ურუში ანუ შავი ჰადი ფეტვია. მის ნამცხვარს ჰადის-ჰადი ერქვა.

ოსპის პარკებს ფშენიანენ. ნაყოფი მუხუდოს ჰგავდა და ცის-

ფერი იყო. სამარხვო საქმელად ითვლებოდა. ლობიოსებურად ამ-
 ზადებდნენ: გაქნიდნენ ან ჩასართავად აგუნდავებდნენ.

პურეულიდან მოჰყავდათ ზანდური, მახა, თავთუხი, იფქლი,
 ხულუგო, დიკა და ქერი.

ზანდურს თეთრი მარცვალი და გრძელი ფხები ჰქონდა. მო-
 საკრეფად ხმარობდნენ შანკეებს — ნახევარი მეტრი სიგრძის
 მქონე გადაბმულ ორ ვათლილ ჯოხს. შემდეგ გაახმობდნენ და
 საცეხველში ხელკავებით ცეხავდნენ. მახა თეთრი იყო,
 უფხო. მასაც ზანდურივით კრეფდნენ და ცეხავდნენ. ჩალას (კო-
 როლს) სახურავად იყენებდნენ.

ხენა შემოდგომაზე წარმოებს და პურს მაშინვე თესავენ. ხოლო
 პურის ვამოთესვას აგვისტოში აწარმოებენ. მიწას თოხნიან.
 მარცვალს დანწიფებული სიმინდის ყანაში თესავენ.

პურის ყანის მომკილ ნაწილს სვრელი ჰქვია. ნამუჭი ნამჯაა,
 ორი ხელეული; ნამუჭებს გვარალით ჰკონავენ.

მომკილს დააცამეტებენ: თხუთმეტ კონას ცალკე დააწყობ-
 ბენ და ერთ ურემს შეადგენს.

ახალ ნამკალში ბაეშეები პურს ხეშავენ — დარჩენილ თავთა-
 ვებს ღერ-ღერად აკრეფენ.

კონას, ხელის გულში რომ ჩაეტევა, შეკრავენ და დაგრებენ.
 მას ხეში ეწოდება.

ხეშებს შინ ჩელტზე ხელით გამოთშენიან და ნახეშურს მი-
 იღებენ.

გალეწილ პურს ბზეს კაკაბა ცხრილით აართმევენ. პურს
 კალოს შუაგულში არნადითა — ხელიანი ფიცრით — და არ-
 გაცოცხით — შინდის ცოცხით — მოახვავენ.

მარცვალს განიავენ, მზეზე გაფენენ — გაახმობენ, ისევ გა-
 ცხრილავენ და ბედელში შეინახავენ.

მუწუხი ეწოდება შეუსვენებელი მუშაობის პერიოდს. როგო-
 რიცაა: ხენა-თესვა, მკა, კალოობა, სიმინდისა და ლობიოს აღება,
 რთველი...

ტვირთსაზიდი საშუალებანი

დიდ ტვირთს ზიდავენ გოგრებიანი ურმით. ზამთარში შეშა
 მოაქვთ მარხილითა და თავკავით.

ურმისა და მარხილისათვის საჭიროა ერთი უღელი ხარი. მარ-
 ხილს აქვს ორი ფეხი — გრძელი ხე. ფეხებში გაყრილია ფჩხი-

ლები — ხელნები. თითოეულ ფეხზე დგას კოჭები — ორი ზოძი. ორივე ფეხის კოჭებს აერთებს ტაფა || კვატუში — ფიცარი. მარხილს ორი ტაფა აქვს. ტაფებზე აწყობენ შეშას. კოჭებზე დაცმულია ლაჯა || სამცობა — დახვეული ღვლეკი. კოჭებს ორი ლაჯა აქვს. ფჩხილების თითებს კი — ერთი.

იხმარება ფახიც ანუ გაბანდული მარხილი. ის სკირდებთ მომკილი პურის, თივის, სიმინდის ჩალისა და ლობიოს მოსატანად.

ეს მარხილი დაბალია და ფართო. ტაფებზე დაკრული აქვს რამდენიმე კოკი. მისი ზედაპირი ალაგ-ალაგ წნელითაა დაწნული.

თავკავი პატარა მარხილია და მხოლოდ ზამთარში იხმარება. ის კავებიან ფეხებზე დგას, წინა კოჭები არა აქვს. შეშით სავსე თავკავი ერთ კაცს შეუძლია მოზიდოს. მარხილს ფეხებზე, თოვლში რომ არ დაცურდეს, ლაჩართანებს || გვერგვებს — დახვეულ ღვლეკებს — ამოაკრავენ.

თითქმის ყველგან პატარა ურემს იყენებენ, რათა მთავორიან ადგილებში ნელა იმოძრაოს (გზიდან არ გადაგორდეს) და ხარები არ შეაწუხოს. ურემის ყველა ნაწილი ხეა.

ურემს ხის გოგრები აქვს. თითოეულს თვალი ჰქვია. ურემის თვლებს ცაცხვის, ლეკას ან თელის ხისაგან თლიან.

თელის გამოზნეკილ გულს (მორგეს), რომელშიც ღერძის თავია მოთავსებული, კოპეს, ორბას ანუ პეშვას უწოდებენ.

ურემს აქვს ფალანგები — ორი ზედსადგარი, რომელთა შორისაც მოთავსებულია ფინები — ფიცრები. ფალანგების თავსა და ბოლოს გაყრილია ორი ლეფსა (ხმალაც ჰქვია), რომ ფინები შეკრას, არ დაიშალოს. სარმანა ზედსადგრის სარია.

ზედსადგარს, შუადგილს უკან, მიჭედლი აქვს ხის ნაჭერი — დათვა (Pecop), რომელზედაც ღერძი ბრუნავს. ზედსადგარზე დათვას ამაგრებს კოტები ანუ კანკრიკები — მანქოები. ქვეშ კოტები იპერს ღერძს. ღერძი კოტების ძირში ტრიალებს.

ჩორჩალი არის ჩოთკი, რითაც რქაში გაქნილ საპონს ურემის ღერძზე დროგამოშვებით წაუსობენ.

ურემს სხვადასხვა ადგილზე გაყრილი აქვს კინთა — დასაშაგრებელი ჩხირი. კინთას უკეთებენ ღერძს ორივე თავში, ლეფსას — ცალ თავზე და კოტას — შუაში.

ზედსადგარების თავებში გაყრილია ფჩხილები. ფჩხილების თითებს ჩამოცმული აქვს ტაფა (კვატუში) და ამაგრებს ლაჯა.

ფჩხილებს აერთებს თავსაპირავი — ღვლეკი. ფჩხილები დაწული ტყავით (წემბეშო || ჯირიმი), ღვლეკით ან რეზინის ჯამბარით უერთდება ულელს.

ულელს აქვს ტაბიკები და აპეურები. ხარებს რქებში თავსაბელს ჩააბამენ და დააუღლებენ.

მომკილ პურს, თივას, სიმინდის ჩალასა და ლობიოს ურმითა და გაბანდული მარხილით მოზიდავენ.

ორივე თავში დაამაგრებენ ორკაპ ხეს (იღება || თხიპა), ურმის ორივე დათვის წინ, ზედსადგრების გვერდებზე, გამოაბამენ ღვლეკებს. აიღებენ გრძელ თოკს (საპირობელი || ტოულო ზაწარი), ერთ თავს მოუჭერენ მოკლე ორკაპ ჯოხზე (ჭყვე) და ძნას ყოველმხრივ შეკრავენ.

როცა მაღალი მთიდან აღებული პური და სიმინდი მოაქვთ, ნალოს ანუ სათრიელს აკეთებენ. ურემს უკან ტოტებიან ხეებს გამოაბამენ. ურემი ხეებს მოათრევენ, ერთგვარად დამუხრუჭებულია, თავდაღმართში არ გაიქცევა და ხარებს დიდად ჰშველის.

მსხვილ და გრძელ ხეს ლოშკინით მოიტანენ: ფჩხილები ტაფითურთ დაშორებულია ურემს. ხის თავს ამაგრებენ ტაფა-ფჩხილაზე (ფჩხილა ტაფითურთ), ხეს მაღლა ასწევენ, ქვეშ, შუა ადგილზე, შეუდგამენ და ამოაკრავენ ურემს. ხე მიწას არ შეეხება და ადვილი წამოსაღებია. ამგვარად გადააქვთ შორ მანძილზე საწნახელიც.

ინმარება თუშიც — მძიმე ტვირთსაზიდი (სათრევი). ის გაკეთებულია მუხის ან ძელქვის ხისაგან. ორი ფეხი აქვს. თუშით გადაიზიდება მერეტაფა, საცხეველი, დაკირული ქვევრი.

საწნახელსაც ზოგჯერ თუშზე დააკრავენ, თავში ფჩხილებს ამოუყრიან და თრევით წაიღებენ.

თუშისათვის ყვეარია საპირო. ყვეარი ანუ პარუკი რამდენიმე უღელ ხარს (ორზე მეტს) შეადგენს. ყვეარში იმდენ უღელ ხარს შეაბამენ, რამდენსაც შარაგზა (მიხვეულ-მოხვეულები) საშუალებას მისცემთ და რამდენიც ტვირთის სიმძიმეს დასძლევს.

ურემზე დგამენ ჯანაბერს, ძარსა და კაკაბა ძარს. ჯანაბერი ჩგლტია, რომლითაც ნაკელს გაიტანენ ყანაში. არის ოთხსახელურიანი პატარა ჩელტიც (ჯინი || ჩათრი || კიჟაპია || ჯოჯობინა). მით ორ კაცს ბოსლიდან გარეთ, ეზოს კუთხეში, ნაკელი გააქვს. ძარში სიმინდის ტაროებს, კვახებს და ხილს ათავსებენ. კაკაბა ძარი || ძლინკი || კარია დიდა და თხლად არის მოწნული. მასში ბზეს ჰყრიან.

ხელით საზიდ ბზის გოდორს ძარგოდორა ჰქვია, დასაქერს კი — ხვირი.

ხვირს მდინარის ნაპირზე ქვევით დაამაგრებენ. მასში თევზი ჩადის და უკან ველარ ბრუნდება.

ლასტი ერთსახელურიანი პატარა და ფართო ჩელტია. მას კაკბერაზე ჰკიდებდნენ. ლასტში ზანდურისა და ღომის თავთავებს ათავსებდნენ, შუაცეცხლზე ახმობდნენ.

ძარსა და ჩელტს შინდის, თხილის, არწკლისა და კეპკეტას წნელით წნავენ. ლასტს მარნეულითაც აკეთებენ.

ვენახში, კალოზე, მთასა და ყანაში საზიდავად იყენებენ კალათს, სალასტოს, ლაწებასა და გიდელს. ყველა ამათ თხილის ხისაგან ამზადებენ.

მსხვილ წნელს ცეცხლზე გაახურებენ, თხელ-თხელ ფენებად დახლეჩენ და გაატყავებენ. თითოეულ ანახლეჩს ტკეჩი ეწოდება.

სალასტოში ათავსებენ ყურძენს, ლობიოს, სიმინდს, კვახსა და ხახვს. ლაწება მთაში სამოგზაურო სალასტოა. ზურგზე ჰკიდიათ. თითოეულში ორი ფუთი მარცვლეული ჩადის. გიდელს ფართო თავი და ვიწრო ბოლო (მუჯურო) აქვს. მაღლარში სჭირდებათ. ხეზე ან ხალახინზე აიტანენ და ყურძენს კრეფენ. გიდელს ტოტზე ჰყვით ჩამოჰკიდებენ.

გვიმის წისქვილი

ძველისძველად ჰქონდათ და დღესაც ზოგიერთ სოფელში მუშაობს გვიმის წისქვილი.

დიდი წისქვილი, სადაც სამი-ოთხი ბორბალი ბრუნავს, მდინარის (რიონი, ცხენისწყალი, ლაჯანური) ნაპირზე დგას.

გვიმის წისქვილი პატარაა, ერთი ბორბალი აქვს, ბინულის წყალი ჰყოფნის და დღე-ღამეში ორ ფუთამდე ფქვავს.

ის ეკუთვნის ორ-სამ ოჯახს, აშენებულია სათიბში ან ღელეში. სადაც მაგარი და სანდო ადგილია, წისქვილი წისქვილის ახლოს არის დადგმული.

დაბა ლაილაშში ბევრი ბინულის წყალი მოიპოვება. ყველაზე დიდია ოქრონიში. ეს წყარო ბაზრის ბოლოსაა და ოთხი მილით გადმოდის.

ერთი მილი გაყვანილია ქვედა ლაილაშში და სოფელს ჰყოფნის სასმელად. დანარჩენი სამი მილიდან გამომდინარე წყალი წისქვილებს ამუშავებს.

ოქრონიშის კორტოხიდან ქვედა ლაილაშის ძირამდის, თითქმის ერთი კილომეტრის სიმაღლეზე, ჩამწკრივებულია ოცზე მეტი წისქვილი.

მდინარის წისქვილს ღია ღარები აქვს. ღარების თავში, გვერდზე, დადგმულია ბელღარა — დიდი ღარი. წყალს ამ ღარზე გადაადგებენ და წისქვილის მუშაობას შეაჩერებენ.

პატარა წისქვილს გვიმი უდგას. გვიმი მსხვილი ფულურო ხეა ან ქვით ნაშენი კოდი, სადაც ჩადის და გროვდება წყალი. ის მაღალი წნევით ფშტვირიდან (მილია, გვიმის ძირს უერთდება) მაგრად ხედება ბორბლის ფრთებს და ქვას აბრუნებს. გვიმში წყალი რომ საჭირო დონეზე დააყენონ, ფშტვირს პირში ტკეჩს უკეთებენ.

ღარს, რომელიც რუდან გვიმს წყალს აწოდებს, კლდედაღმართის სოფლებში ღაროშაპი ჰქვია.

როცა სურთ, ღარში საგდოლას — ხელიან ფიცარს — ჩადებენ და წყალს მოსწყვეტენ — წისქვილს არ ამუშავებენ.

ბორბალი ფეხზე დგას. ფეხის ასაწევ-დასაწევი არის ლამაქანია. მით შეიძლება ზედა ქვის დაყენება; აწევისას ღერღავს ან მსხვილად ფქვავს, დაწევისას — წმინდად ფქვავს.

ბორბლის ღერძს თავზე წამოცმული აქვს ცულა — მოკლე რკინა, რომელზედაც ქვა ბრუნავს. ქვის გვერდზე შემოვლებულია გარსაგები — ხის ზღუდე. უმისოდ ფქვილი დაიბნევა და ერთად არ მოგროვდება.

ხეიმირა მარცვლეულის ჩასაყრელია. იგი თხელი ფიცრებისაგან არის გაკეთებული, კონუსისებური ფორმა აქვს და ქვის თავზე ჰქვია.

ხეიმირას ქვეშ მიხმულია ლაკორა — პატარა ღარი. მას სატყეველაშრიკრიკა ამოძრავებს. მარცვლები ნელ-ნელა ცვივა ქვის ღია გულში.

ფქვილი გროვდება ჩიბეში, იღებენ პატარა ნიჩბით (ჩოტილა) და ხვეტენ ქათმის ფრთის კონით (საფოთარა).

ფქვილს დაქფულს ეძახიან. ღერღილს — დახეხვილს.

ხრილი გარსაგებზე მოდებული ფქვილია.

როცა პირი გაუსწორდებათ, ზედა და ქვედა ქვას მოკოდავენ. სადოლავეი მოსაკოდ ჩაქუჩს ჰქვია.

ქვედა ქვის გულში ტირიფის მრგვალი ნაჭერია ჩაჭედილი. ხეჭაბურღულია. მასში ბორბლის თავი ტრიალებს.

ხის მილი ცვდება, ფართოვდება. ამ დროს წისქვილს მოხე-

შავენ ანუ მოკვალავენ — ხის გულში სამ-ოთხ სოლს ჩაასობენ, მილს დაავიწროებენ. მილი ბორბლის თავს მოუქერს და მარცვალი არ ჩაიბნევა.

წისკვილის შენობა თითქმის ყველგან ფიცრულს წარმოადგენს.

გ ა ზ ი ს ჯ ი შ ე ბ ი

დაბლარი ვენახი ხარდნებზეა გაშენებული, მაღლარი კი ხალახინებზე — ტოტებიან ხარდნებზე, ტალავრებსა და ცოცხალ ხეებზე ხარობს.

გავრცელებულია შავი ყურძნის შემდეგი ჯიშები: ალექსანდრელი მარცვალი მრგვალია, მტევანი გრძელი, ღვინო — საუკეთესო; მრგვალი კაბიშტონი მარცვალი მსხვილია, მტევანი სავსე, ღვინო — საუკეთესო; მუჯურეთული ანუ წურწურტა მარცვალი და მტევანი გრძელია, სავსე, ღვინო — საუკეთესო; ნაკუთნოური მარცვალი მრგვალია, მტევანი მოგრძო, ღვინო — სუსტი; ოჯალეში მარცვალი მრგვალია, მტევანი გრძელი და სავსე, მაღლარზე ხარობს, ღვინო — საუკეთესო; მაღლობლიშვილი მარცვალი მრგვალია, მტევანი ღია, ღვინო — კარგი; კახური საფერავი მარცვალი მრგვალია, მტევანი მოგრძო და სავსე, ღვინო — საუკეთესო; ოცხანური საფერავი მარცვალი წვრილია, მტევანი მოგრძო და სავსე, ღვინო — კარგი; უსახელაური მარცვალი მრგვალია, მტევანი მოგრძო და სავსე, ღვინო — საუკეთესო.

თეთრი ყურძნის ჯიშები: ადესა იზაბელა (არის შავიც), ალიგოდი ფრანგული ალიკოტე, მარცვალი მრგვალია, მტევანი სავსე, ღვინო — კარგი; ბუდეშური მარცვალი მსხვილია, მტევანი დიდი და სავსე, ღვინო — კარგი; თითა მარცვალი და მტევანი გრძელია, საკმელად მოჰყავთ; კრახუნა მარცვალი მოგრძოა, მტევანი სავსე, ღვინო — კარგი; მწვანეკუნძა მარცვალი მსხვილია, მტევანი სავსე, დიდი გამოსავლისაა, ღვინო — კარგი; ოჩხაშური მარცვალი მსხვილია, მტევანი სავსე, მოჰყავთ საკმელად; რქაწითელი მარცვალი და მტევანი გრძელია, ღვინო — საუკეთესო; ფაჩხატა მარცვალი წვრილია, მტევანი ღია, ღვინო — სუსტი; ციციკა მარცვალი წვრილია, მტევანი მოგრძო და სავსე, ღვინო — საუკეთესო; ცოლიკოური მარცვალი მრგვალია, მტევანი ღია, ღვინო — კარგი; ცხვედიანის თეთრა მარცვალი მრგვალია, მტევანი ღია, ღვინო — კარგი; წულუკიძის თეთრა

მარცვალი მოგრძოა, მტევანი ღია, ღვინო — კარგი; ხიხვი — ცვალი მრგვალია, მტევანი სავსე, ღვინო — საუკეთესო.

წინათ ხარობდა, მაგრამ ფილოქსერამ გაანადგურა და მყნობით აღარ განუახლებიათ შავი ყურძნის ჯიშები:

ანადასტური მრგვალმარცვლოვანი იყო, გრძელი და ღია მტევანი ჰქონდა, მალლარზე ხარობდა და კარგ ღვინოს იძლეოდა (კლდედაღმართი); არაბოული მრგვალმარცვლოვანი, გრძელი და სავსე მტევანი ჰქონდა და საუკეთესო ღვინოს იძლეოდა (ზოგიში, საირმე); ბელარიანი მრგვალმარცვლოვანი, სავსე მტევანი ჰქონდა და ხეებზე ხარობდა (სურმუში); გაბაშა მრგვალმარცვლოვანი, მთავე ღვინოდ დგებოდა (სურმუში); დუდღვაბო დაბალი ხარისხის ღვინოს იძლეოდა (ლაცორია); ოხტოური ხეებზე ხარობდა, საუკეთესო ღვინო ჰქონდა (კლდედაღმართი); რუდუ საშუალო ხარისხის ღვინო იცოდა (ლასხანა); ფორთუგა მრგვალმარცვლოვანი, სავსე მტევანი ჰქონდა, სუსტ ღვინოს იძლეოდა (ზარაგულა); დარასულა წვრილმარცვლოვანი, პატარა და სავსე მტევანი ჰქონდა, კარგ ღვინოს იძლეოდა (კლდედაღმართი); ღორთვალა მრგვალმარცვლოვანი, მსუბუქი ღვინო იცოდა (საირმე); ყორნისთვალა გრძელმარცვლოვანი, სავსე მტევანი ჰქონდა. მალლარზე ხარობდა და საქმელად მოჰყავდათ (კლდედაღმართი); შავჩოხია კარგ ღვინოდ დგებოდა (ლასურიაში); ქუბულო მოგრძომტევნიანი, კარგი ღვინო იცოდა (დებვირი, სპათაგორი); ჯოდლო მრგვალმარცვლოვანი, დაბალი ხარისხის ღვინო ჰქონდა (დებვირი);

თეთრი ყურძნის ჯიშები: თბილული კარგი ღვინო იცოდა (ლასხანა); კინალა კარგი ღვინო ჰქონდა (ჩვალბეჩი); მაური გრძელმტევნიანი, ხეებზე ხარობდა, მაგარ ღვინოს იძლეოდა (კლდედაღმართი); მაისა მაისში ყვავოდა, რთვილი არ წვავდა, მსუბუქი ღვინო იცოდა (კლდედაღმართი); ორხულა მრგვალმარცვლოვანი, გრძელი და ღია მტევანი ჰქონდა, საქმელად მოჰყავდათ (ორხვი); ქიტლოური მრგვალმარცვლოვანი და მტევნიანი, საუკეთესო ღვინოს იძლეოდა (ჩხუტელი).

აქა-იქ გვხვდება გამი შავი, მრგვალმარცვლოვანი, კარგი ღვინო აქვს (ქყვიში); მტევან გრძელი შავი, მრგვალმარცვლოვანი, კარგი ღვინო აქვს (უსახელო); უწამლო ანუ ფრანგულა შავი, მრგვალმარცვლოვანი, სუსტი ღვინო აქვს (საირმე); ღორათანა შავი, მრგვალმარცვლოვანი, კარგი ღვინო აქვს (ლასურიაში);

ძველ შავი შავი, ორგვარია: მსხვილმარცვლოვანი — დიდი მტევანი და სუსტი ღვინო აქვს და წვრილმარცვლოვანი — საუკეთესო ღვინოს იძლევა (საირმე); კამური თეთრი, მოგრძო და ღია მტევანი აქვს, გვიან მწიფდება და დიდხანს ინახება (კლდედამართი); აფხაზურა შავი, გრძელმარცვლოვანი, მაღლარზეა, საუკეთესო ღვინო იცის (ტვიში, ორხვი).

ტყის ვაზის სახელებია: ძღვამბლი, მცხერო, ომცხვართ¹.

ბიზბილი ყურძნის მარცვალია, წიმწა — თესლი (კურკა), ბორძღვი მარცვლებგაცილილი მტევანია, კავანა ბრჭყალია (ბჭყალია), რითაც ვაზი ხარდანს და ხეს ეხვევა. იგი აქვს აგრეთვე კვახს, ციცაბარდასა და ლობიოს. ნაწიკარი გადაწვენილი ვაზი ან ხეა.

ღვინის დაყენება

დაკრეფილ ყურძენს ხორგოში — საწნახელში — აგროვებენ და წურავენ.

ჩარქილა პატარა ხორგოა, ურმით დააქვთ — ყურძნის საზიდავად იხმარება.

ხორგო გამოფუღუროებული გათლილი დიდი ცაცხვის ხეა. უდიდესი საწნახლის სიგრძე ოთხ მეტრს აღემატება, ვანი და სიღრმე თითო მეტრი აქვს, შიგ ას ფუთზე მეტი ღვინო ჩადის. თავსა და ბოლოში თხელი ფიცრის კედლები აქვს ჩადგმული. წინა კედელს, რომლის ძირში ღარიტ დვინო გამოდის, საშუბურს უწოდებენ.

საშუბურის თავი ხმალაში არის მოთავსებული. ხმალა ხორგოს გვერდებშია გაყრილი.

საწნახლის გარეთა ნაწილი — ღარიანი პირი, საიდანაც ტკბილი გადმოჩქეფს, არის ინდური.

ყურძნის დაწნებამდის ხორგოდან ნაწრეტს გამოუშვებენ და ქურში შუმად აადულებენ.

ერთი ან ორი კაცი ყურძენს ფეხებით წურავს, მაქარი ღარით ქურებში ჩადის.

¹ აქ დასახელებულ ვაზის ჯიშთაგან ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევაში (საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წიგნი მეორე, 1935, გვ. 505-512) შეტანილი არ არის: აღიგოდი, ადესა, მგალობლიშვილი, ცხვედიანის თეთრა, შავჩოხია, ბელარინი, თბტოური, რუდუ, ფორთუგა, კუბულო, ჯოდოლო, კინადა, გამი, უწამლო (ფრანგულა).

დაწინების შემდეგ ტკბილს ამოიღებენ და ჭაჭიან ხორგოში ჩა-
ასხამენ. ღვინო რვა ღლის განმავლობაში დულს, ჭაჭას თავზე მო-
იროთმეგს. დუღილი შეწყდება. ჭაჭა ძირს დაიწვეს.

ღვინოს საბოლოოდ ჩაუშვებენ ჭურებში. ჭაჭას, სანამ მთლად
არ გამოიწურება, მეღვინე ნიჩბით — დახვრეტილი ოთხთითა
ნიჩბით — საწინახლის თავიდან გასწვევენ, ბოლომდის მიიტანენ, ერ-
თოდ დააგროვებენ.

ჭაჭას სხვადასხვაგვარად იყენებენ: წებერში ანუ საქაჩ-
ველში (Ипец) გაატარებენ. მის ღვინოს ცალკე შეინახავენ.

ძველებური წებერი ასეთი იყო: მარნის ერთი მხარე, კიდით კი-
დემდე, წებერს ეჭირა. მარცხნივ (კუთხეში) მიწაში ორი ფეხით
ჩაასობდნენ კაცას — მსხვილი მუხის ან ნიგვზის ბოძალ ხეს. მისი
თავი მარნის ჭერამდე აღწევდა.

კაცას შუაში გაუყრიდნენ და თავით მიამაგრებდნენ ღირეს,
რომელიც მოძრაობდა. მეორე თავზე ღირეს (მარჯვნივ) ქუდი ეხურა.

ქულსა და ღირეში ზევით და ქვევით ადი-ჩამოდიოდა დახრა-
ხნილი ხის მსხვილი ისარი. მას უერთდებოდა კვირის თავი —
მრგვალი და მძიმე ქვა. ისარში გაუყრიდნენ ხეს. მით ორი კაცი
კვირისთავს აბრუნებდა.

კაცას ანლოს იყო მერეტაფა — ფართო ქვა ან ხე, დან-
დლებზე — ხის კუნძებზე — იდგა და გულზე წრედ ოთხკუთხედი
ღარი ჰქონდა.

მერეტაფაზე კაპიწებით — თხელი ფიცრებით — კოდს და-
აშენებდნენ.

კოდს — ჭაჭის პერანგს — მაღლით კეტავდა უღელი. მას კაცაზე
ჰკიდებდნენ.

კოდში ჭაჭას ჩაყრიდნენ, თავზე კაკალას — სქელ ფიცარს —
დააფარებდნენ. კაკალასა და ღირეს შორის კველოებს — ფიც-
რის ნაჭრებს — ერთმანეთზე დაადგამდნენ.

ორი კაცი ისრიან ჭვას წაღმა დააბრუნებდა, კვირისთავი მაღლა
აიწვედა, ღირე ძირს დაეშვებოდა და ჭაჭა დაიწურებოდა. ყოველ
ავსებაზე კოდიდან სამ-სამი ფუთი ღვინო გამოდიოდა.

ჭაჭაში წყალსაც შეურევენ და დააყენებენ — შვალვინოს და-
აშვადებენ.

ჭაჭიდან არაყს ხდიან. როფს, რომელშიც წყალი დგას და მილს
იციეებს, ორი კა ეწოდება. ზარფუში არის საარყე ქვაბის თავი
(სპილენძისა).

პირველად წინწანაქარი გამოდის, ბოლოს საიჯს მიღებენ. ჭაჭის არაყს არ აბრუნებენ.

კაცი დიდ ქურში ჩავა და რეცხავს თავცეცხლათი ანუ კრაზანათი, თავგისარათი ან ლომის ჩალით.

თავცეცხლა წვრილი და მაგარი ყვითელნაყოფიანი ბალახია, თავგისარა ეკლიანი მწვანე ბალახია. მით ბუხარსაც წმენდენ.

ყვიბარს მალლადან რეცხავენ. გლეხი ქვევრის თავზე ზის და ხელში სარცხი უჭირავს.

სარცხი ჯოხზე წამოცმული ოფიქოს — ბლის ქერქის — კონაა, ქეფერჩხო — ქურის თავის გასარეცხი.

ქვევრის ფსკერში დარჩენილ წყალს ოსიროთი — ჯოხზე დამაგრებული ჩვრით — ამოაშრობენ. ღვინოს და წყალს ხრიკით ღებენ. ხრიკა გამხმარი მწარე კვახისაგან კეთდება. პრკეს ტიშლს უწოდებენ, შეძმარებულ ღვინოს კი — მოკანქულს. ქვევრის თავს ძელბარით — ხის ბარით — მოხდიან. ორგო მრგვალი ფიცარია, ქურის სარქველი.

ძელგი მაგარი და არასასიამოვნო დასალევი ღვინოა. საკოკია (გოქშო) ეკლიანი მცენარის თავთავია. მას ღოქზე დააცობენ და მაჭარს გაწურავენ.

ორკიპო ანუ ხარატული ხის ფოლაქია, რომელსაც გახეულ კუპრს უკეთებენ.

თხის ტყავისაგან აკეთებდნენ ქელეშს — მოუკუპრავ დიდ გუდას. დაუღუღებულ ღვინოს, კუპრს რომ არ გაეფუჭებინა, ქელეშში ჩაასხამდნენ და მით საღმე წაიღებდნენ.

ს ა ზ ი მ - ს ა წ ყ ა ო ნ ი

მარცვლეულს სხვადასხვა ერთეულით წყავდნენ. გოროში ორი ფუთი ჩადიოდა, ლეშკი ანუ ქილა ერთ ფუთს იწონიდა, ფოხალი, ნაოთხალი და ბათმანი ერთი და იგივეა (ნახევარი ფუთი), კოდი სამი ბათმანია, ყურიანა ნახევარი ბათმანია, კორუა ნახევარი ყურიანაა. ქურქელი (ბათმანი, ყურიანა, კორუა) ზის იყო.

ტაროებით სავსე რვა სალასტო ერთი ძარია. ამგვარ ძარში გაფშენილი ოთხი გორო სიმინდი გამოდის.

ერთი ურემი თხუთმეტ კონა პურს შეიცავს. გაღწეული ურემი ერთი გოროა.

შეიდი კაცის ტვირთი შეშა (შეიდი კონა) ერთი მარხილი საყენია, საყენს სიმაღლე და სიგანე ცალ-ცალკე სამი არშინი აქვს.

დორაში 72 გირვანქა ღვინო ჩადიოდა. მენახევრე დორის ნახევარია (36 გირვანქა), ორი დორა გოროა, სამი გორო საპალნეა. საწყაო ქურჭელი (მენახევრიანი დორა — ორხელიანი კოკა) თიხისაგან კეთდებოდა.

ჩარეჟი ერთ ლიტრს შეადგენდა, მანერკა — ორს, კვარტი — სამ გირვანქას, თუნგი — ოთხ კვარტს; ჩარეჟი ყველი — კილოგრამს, ოყა — სამ გირვანქას.

წიფხას ხის ფეხიან სასმისს უწოდებდნენ, ნახევარ ლიტრს იტევდა.

მატყლს, ბამბასა და თუთუნს კვერცხებით წონიდნენ. რვა კვერცხი ერთი გირვანქა იყო. შეიდი კვერცხის წონას ქსანი ერქვა.

ორი თითის დადგმა ვერშოკია, ციდა — ოთხი ვერშოკი, მტკაველი — ხუთი ვერშოკი, ალაბი — არშინი, წყრთა (იდაყვიდან შუანათითის ფრჩხილამდე) — ნახევარი მეტრი. მოხვეტილი წყრთა 60 სანტიმეტრს უდრიდა. ზომვას იდაყვიდან დაიწყებდნენ, თითებს გამართავდნენ და ხელის გულს ქსოვილით დაჭვარავდნენ.

აღამიანთა სახელები

წინათ გავრცელებული იყო დედაკაცის სახელები: მანიჟა, გულჩინა, დარუხანა, სეგდია, ალათი, სურათა, მშეხა, სულიკო, ელნოსია, ქატია, ლოქსანა, ტუფა, სეფორე, რესიმე მახუა, ყაზმისი, მატა, ქანა, აპია, პისტი, იუსტი, ოსანა, ხაზუ, ადია, თათია, ხეახეა, აგნია, თარუა, სერნო, დორია, დონია, კონია, საბედა, სიდონია, ტერეზია, ბუედუნტია, კუკუშა, ვარდიკონა, ხეაშა, გურქანა (გულქანი), ზენო (ზეინაბია, კესარია (კესო).

მამაკაცის სახელები: ვარადებული, ერაჯი, აღდგომელა, ქუჩუკი, ლომერი, ქაქუჩელა, გენადი, ინდიკო, მგზავსიერი, ბიჭილა (ბიჭინა), ნასყიდა, შოშიტა, სარიდანი, ყათნარი, მუხიერი, წყალობა, უფლისა, ნაძენიკი, ბააკა, სადალო, პაქულია, კიკოლია, პაჩოლია, ჩიჩოლია, ოსია, სეფე, აბიბო, ლებეოზი, კვირია, კაცოლია (კაცინა), თვალა, ბერი, საყვარელა, სისონია, საჩინო, მიზანა, დულუნგი, ვადოლია, გორტე, ვალურია, ბაბუსია, ვახო, მამუკა, გლახუა, სეხნია, ხუჩუკელა, გოგიჩა (გიორგი), ქიტესა (ქრისტეფორე), ყარაჯანა (ყარამანი), ზაზუ (ზაზა), ხეთისო (ღვთისავარი), ძურაბე (ზურაბი).

ცხოველები და ფრინველები

პირუტყვის მუცლის უკანა ნაწილს უწუთარი ჰქვია, ჯიქანს — ტუა, ნაზამორ თმას — ნალისი, თამაშს — აპუტარბ.

გვილა მსხვილი და მოკლერქებიანი ხარია. კოტა სწორ რქას აღნიშნავს.

ხირაგა არის სამფეხა დგამი, რომელსაც ხარის დაქედვის დროს ხმარობენ. ლოფირა გეჯაა — ღორების საქმლის ჩასაყრელი როფი.

უცადი ანუ უშადი უშობელია, თარგილა — უშვილო თხა (ერთ წლამდის), დულო — დოლა, ურქო თხა, თოხლი — უწლო ცხვარი, ნამცხედვარი — შემოდგომაზე მოგებული გოჭი.

გელცემული ავადმყოფობაა: საქონელს უეცრად გამოუვლის და მოკლავს; ჭიჭყინა ცალ ბექს გაუსიეებს, პირუტყვი ფეხზე ვერ დადგება; ხენის დროს, წვიმიან ამინდში, ლურსმანა ჩნდება: ხარს კისერი გაუსივდება და დაუმუწუკდება; ფანცალა ძაღლის ჭირია. ძაღლი ბანცალობს, სიარული არ შეუძლია.

ცხენს ბზეს, სიმინდსა და თივას ქილახორში ჩაუყრიან. ქილახორი გრძელია, ყუთივითაა შეკრული და ხის ფეხებზე დგას.

ცხენს მინდორში ბაგირით დააბამენ. თოკი ღორის ჯაგრი-საგან არის მოწნული, გამძლეა, წვიმა ვერ აღპობს.

მგზავრობის დროს, როცა მოასვენებენ, თოფრით საკვებს აძლევენ.

თოფრა ჩანთაა. მასში ბუნარეც სიმინდს ან ქერს ჩაყრიან, ცხენს თავზე ჩამოჰკიდებენ.

კტომი არის დიდი და ძლიერი მოხუცი დათვი. გაკტომე-ბული დაუძლეველს (დათვის) ჰქვია.

კვერნას რკვენას უწოდებენ, კურდღელს — ყურდგელს. ხარი ანუ ჯიჯაფეხა ხარაბუხაა, დედალობო — თრითინა.

პირუტყვის ფერებია: თეთრი, შავი, წითელი, ქისონი თავისფერი მოწითალო ელფერით; ვეჯანი ორგვარია: ყავისფერი ღია შავი ზოლებითურთ და ნაცრისფერი მოყვითალო ზოლებითურთ; ფარდელი ზოლებიანი (თეთრი და შავი); გიშერა უნიშნო შავი, წავისფერი; ჯორა წაბლისფერი (ზურგზე გაჰყვება შავი); ნისლა ნაცრისფერი; ყვავილა კრელი (წითელი და თეთრი); ნიშა წითელია ან შავი, ხოლო პირისახე თეთრი ჰქვს;

კიოფა წითელია ან შავი და შუბლი თეთრი აქვს; ფარნახარი კრელია: თეძოები და თავი შავია და ზურგზე გადავლებული აქვს თეთრი; სალარი თეთრშუბლიანი შავი ან წითელი ცხენის ფერია; კრელ გოჭზე ამბობენ: თხიროლიაო.

საკიდელი რძის დასაკვეთია. სველი სითხე, რომელიც ყველის ამოყვანის შემდეგ დარჩება ჭურჭელში. ჩოჩო არის ხის ჭერქის ჭურჭელი, ძირი ტკეჩით აქვს გამოწნული. მასში ახლად-ამოყვანილ ყველს დროებით ათავსებენ. ყველი იწურება, სველი კალათში გადის.

ნამწათხო ხალამში შენახული ყველის წვენია (მარილიანი). ნოგახის ჭურჭელი იყო და წველის დროს ხმარობდნენ.

სხენი წყლიანი რძეა, ძროხას უჩნდება ძუძუში ერთი კვირით ადრე ხბოს მოგებამდე, უქრება მშობიარობის შემდეგ ხუთ დღეში.

დაკლულ პირუტყვს ასო-ასოდ დაანაწილებენ. ხარისა და ძროხის ხორცი ათ ასოს შეადგენს: ბეჭები (ორი ასო), ბარკლები (ორი ასო), თეძო (ერთი ასო), სათბილო (ერთი ასო), გვერდები (ერთი ასო), მკერდი და კისერი (ერთი ასო), გულ-ღვიძლი (ერთი ასო) და თავ-ფეხი (ერთი ასო).

ზურგის ნაწილი, კისერსა და სათბილოს შორის, არის სხაპი. გასუქებულ ღორს ზამთარში დაკლავენ. დასაშაშხი ხორცი სამი ნაწილისაგან შედგება: ორი ფელიკი ყბებითურთ და ზურგის ძვალი.

თავსა და გულ-ღვიძლს არ ინახავენ.

ფელიკს რცმელს II ნაფერდალს — ფენტხს — და კელავერს (ნაწილია ბეჭთან) ახდიან (მთლად არ დააშორებენ). ხორცს დაამარილებენ და ერთმანეთზე დააწყობენ. რვა დღეს გააჩერებენ.

წვერწათლილ პატარა ჯოხებს რცმელებსა და კელავერებს შეუყენებენ.

ფელიკებს სამზარეულო სახლში, შუაცეცხლის პირდაპირ, კაკვებზე დღეეჭებით ჩამოკიდებენ, ჩხოლზე გაახმობენ.

ნაწლავებისაგან კეპილებს — კუპატებს — აკეთებენ. ფელიკების გვერდით მოათავსებენ.

ნარჩიელა ნაწლავების გარეთა ქონია, ნახარჩო — შაშხის ნახარში წვენი.

დაკლული ცხვრის ნახევარი არის ფეშხო.

ფოცოცი სავარცხლისებური ხორცია და ქათამს თავზე აქვს

ქართული
ენის ინსტიტუტი

(ბიბილო), კონტო მოჩეტია, ნამჩხოვედი აგვისტოს შემდეგ გამოჩეკილი წიწილებია. კოშია ინდოურია, კვაწალია ინდოურის ჭუკია.

მსხვილ და მძიმე კვერცხზე იტყვიან: ბეზუნააო, ლაყეზე — ნამოქვარიაო.

ზოგიერთ ფრინველს ჟრუნი — შავი და თეთრი — ფერი აქვს. ერთ-ერთ თეთრკისრიან ჩიტს მანჭია ჰქვია. კისერს ხშირად ამოძრავებს. ბევრი ბარტყი ჰყავს.

დიდ მთაში ბინადრობს მალიროლოია — ქორის მსგავსი ფრინველი. ჭრელია, მაღალფეხებიანი. მტაცებელი არაა. ღამე გაკივის „მოვლო“.

წყლიკიორა ნაცრისფერი ჩიტია, მდინარის ან დელის პირას ცხოვრობს.

ნამცხვარი და საქამადი

პურს ამგვარად აცხობენ:

ფქვილს მერ დიმიში — წმინდა საცერში — გაატარებენ, გობზე მოათავსებენ, შიგ საფურს ჩაურთავენ, თბილ წყალს დაახამენ, მოზღლენ და გააღვივებენ. ანაქოტს — ანაცერს პირუტყვს აქმევენ. საფენალი მშრალი ფქვილია. მას გობში მოათენენ, რომ ცომი დაგუნდავების დროს მცხობელს ხელებზე არ მიეკრას.

ცომს გობზე გუნდებად მოამწკრივებენ, გააბრტყელებენ და თორნეში ჩააცხობენ.

პურში ურთავენ ყველს, ნიგოზს, ლობიოს, მხალსა და სიმინდს. თორნეში აცხობენ ლავაუს. კოტეტიანი პური მრგვალთა-ვიანი სქელი ლავაშია, საძღნო; ხშირი გაუღვივებელი ცომის ნამცხვარია, ხმელაპური ანუ გომიჯიკი გაღვივებული ცომისაგან მიიღება; ნახუჭი ქადაა; ერბოკვერცხიანი ნამცხვარი; გორგოლა პატარა, მრგვალი და გულგამოჭრილი პურია (Бур-лик), ბავშვს უყვარს; განატეხი იყო ჯვარგამოსახული ნამცხვარი (ყველიანი ან ნიგეზიანი) და ლოცვის დღისათვის ამზადებდნენ.

მეთორნეები წინათ იყენებდნენ ორომს. ამ ხელსაწყოთი სწრაფად ბევრ პურს აცხობდნენ. ეს სიტყვა „...დღესაც ცოცხალია ზემო იმერეთში, სახელდობრ, ხუნევისა და ღორეშას მიდამოებში. ორომი ეწოდება მრგვალად გამოხერხილ ან გამოთლილ ბრტყელ ფიცარს, რომელსაც ცალი სიბრტყის მხრივ შუა ადგილს ხელის ჩასაჭიდი ტარი აქვს მიმაგრებული. ხაბაზებს ოროში ხელში ამ ტა-

რით უჭირავთ და ზედ მოთავსებულ ცოშს თონეში გადმოტრიალებით ჩააკრავენ ხოლმე“¹.

შემდგომ ორომი ტილოს ბალიშიანმა ჩოგანმა შეცვალა.

კეცი უმთავრესად მჰადისათვის ესაქიროებათ. მასში გამომცხვარს ნაკეცური ჰქვია.

პურს აცხობენ დღესასწაულის, ქორწილისა და ტირილის დროს. ყოველდღიურად მჰადს ან სიმიინდიან პურს აცხობენ. სიმიინდს აქმევენ შინაურ პირუტყვებსა და ფრინველებს. დაღერდილ სიმიინდს ან ქერს როში ჰქვია.

ლობიოს ამოღესავენ — ქოთანში ლაფერთხით — ტოტებიანი ფიქვის ჯოხით — გაქნიან ან პირშილად აკეთებენ — გაუქნელად კაზმავენ. ასევე ამზადებდნენ ცერცეს, მუხუდოსა და ოსპს.

ლახანა თავშეუზღვეველი კომბოსტოა, ჭილო — ხახვის ბოლქვი. კრეფენ გარეულ მხალს. საჭმელად კარგია ტყის მხალეულები: ზერჩო (არჯაკელი), თიორში (მთის შროშანი), კვლიავი (ტყიურა), მწვადინელა (ცისთვალი), ქალაკოდა (ნიუკა), ქალშავა (თეთრყვავილა ლაშქარა, მხალშავა); მინდვრის მხალეულები: დუხტი (ტუხტი), თიკნისყურა, მგლისხორხა (თეთრი ნარი), ქისუნარა (შაფჩოხა), შლუყურა შელისყურა; სათიბის მხალეულები: ღვალო (ლოლო), ფშალა (სვია) და სხვა მხალეულები: ბზინდარა (საათა), ქათანაცერა (ნაცარქათამა), ჯიჯილაყა.

თიორშს, ღვალოსა და მწვადინელას დაწნავენ, გაახმობენ და ზამთრისათვის საჭმელად შეინახავენ.

კვლიავი ტყის მაღალი ბალახია. მის თესლს ნაყავენ, ღვინისთბილსა და მყვლიან საჭმელს კაზმავენ.

ღვინისთბილს ადუღებულ ღვინით, დანაყული ნიგვზითა და კვლიავის თესლით ამზადებენ.

აკეთებენ ქაშს, ნადულსა და ფაფას. დაუშუშებელ ლომზე, ფაფასა და ფელამუშზე იტყვიან: მოლღე არისო.

ხ ე ხ ი ლ ი

ხილი ყველა სოფელში უხვად მოდის. იგი გამძლეა, მგზავრობას იტანს და კარგი გემო აქვს.

ადგილობრივ ძველ ჯიშებს ეკუთვნის ვაშლები: აბილოური

¹ დ. შენგელაია, გაზ. ლიტერატურა და ხელოვნება, 1944, № 21.

საშემოდგომოა, მოწითალო ფერისა; დანავაშლი საზამთროა, მოგრძო, თეთრი; თურაშაული; კიტრავაშლი საშემოდგომოა, მოგრძო, თეთრი; ტყაპავაშლი საშემოდგომოა, ბრტყელი, წითელი; ღომავაშლი საშემოდგომოა, წვრილი, თეთრი; ყინული სვაშლი საზამთროა, მრგვალი, წითელი, ყრუაშვილის ვაშლი საზამთრო იყო, მსხვილი, თეთრი, გადაშენდა.

მსხლები: გამპარვია ქკუტა საზაფხულოა, წვრილი; კაცი თავა საშემოდგომოა, მსხვილი; კვირისტავა საზაფხულოა, თეთრი; საკალოო ქკუტა საზაფხულო მსხვილი პანტაა; სასელო საზაფხულოა, საშუალო ზომისა; ურიამსხალა საზამთროა, წვრილი, შავი; შავმსხალა საზამთროა, მოშავო ფერისა; წითელ გვერდა საშემოდგომო მსხვილი პანტაა; ქალოულა საზაფხულოა, თეთრი; ხეჭეჭური საზამთროა, შავი, ქურში ინახვენ.

ქლიავები: შავი ქლიავე, ღოღნაშო (წვრილი); თეთრია აგრეშულა ადრე შემოდის, გვირილა, კატაყვერა, პანჭური, ორტოლო მოწითალოა, გრძელი და მჟავე, წყალქლიავე ნახევარი გვერდი წითელი აქვს.

მწიფე ბალზე ამბობენ: მიყვანქალებულიაო, მწიფე მსხალზე—ყვინწკლივითააო. უგალავი დაუმწიფებელ ხილს აღნიშნავს. ხე როცა ბევრს მოისხამს, იტყვიან: ნაყოფი ერთმანეთზე მიყურულიაო, თუ ხილს ჩამოყრიან — ჩამოუხლავთო.

ხილის ნაყოფის გულს, რომელსაც ადამიანი არ ჭამს, ნალუჭი ეწოდება.

გასხებილ სწორ ხეს სორსალი ჰქვია. ბუნებრივს — ლატანი. ყვინჯი დიდი კორძია.

ბორჯოყო ადგილია ხის შესავალში დედა ტოტთა შორის. მის ზევით ბოჯლოტებია. ბოჯლოტთან წვრილი ტოტები იყოფა.

ზოგიერთ ხეს უცნობი სახელი აქვს. ასეთია: არწკლი ანუ ძუმელა შინდის მსგავსია, მწვანე (შინდანწლა). მას იყენებენ წნელად, აგრეთვე ჩიბუხის ტარადაც; ბაგუნდი || ჩიჭუნე || ბურტყილა — მღვანალი ანუ კატატირფა (საბა) — თეთრი ტირიფია, რომელიც ისხამს ბუმბულს (ბეიტები) გაფოთლებამდის; ბაძგარი — ეკლიანი ქყორნალი (საბა) — ეკლიანფოთლებიანია და შქერს ჰგავს; თხიფსელა წითელგულიანია (ხეჭრელი); კაკათხილა მსხვილი

თბილია; ღობიოეკალა აკაციის ხეა; ღორის ტყუშალა წითელი კუნელია; შკორე არის მეღიქაური — დაბალი მცენარე მაღალ საძოვარზე (ძულური, თარიკონი), სიცივეშია, ხშირი სეტყვის გამო არ იზრდება; ქექქეტა კაპარის მსგავსია, თეთროლოებიანი, ხმარობენ წნელად, აგრეთვე ჩიბუხის ტარადაც. შკობა არის რთხმელის ბუჩქნარი.

შაშვიპურა ეკალას ნაყოფია, კვრიხილი — თხილის ყვავილი, ბუძგვი — წაბლის ეკლიანი საფარი.

ხეაშლის, ლეხერის, ზოგიშისა და ქულბაქის მთებში დიდი ხნის ტყეებია. აქ სახლის მასალას ამზადებენ

ქ ხ ი ვ ა

წინათ შემოსილი იყვნენ წინაური ნაწარმით. კანაფს რთავდნენ და ტილოს ამზადებდნენ, ცხვრის ნატყლით შალს ქსოვდნენ. პირუტყვის ტყავისაგან ქალამანსა და ბანდულს იკერავდნენ. ბანდულს ზამთარში იცვამდნენ. ფეხი კოქამდის ჩადიოდა. ბაღნიანი ძირი ჰქონდა. ბანდულში ჩაუტნევდნენ წმინდა ბალახს — წერაქოს (თოძი), მელეზერს (ბერსელა, წბილა) ან შეჩეჩურს. ბზინდისაგან (ბლის კანია) ჩანთებს წნავდნენ.

მატყლს გაჩეჩავდნენ და ჩერიათი — კვირისთავიან თითისტრით — შერთავდნენ.

სტვის — რთვის — დროს ხდებოდა გადაჩაკვა: თითისტრის წვერზე ძაფს ისე შემოახევედნენ და გადანასკვავდნენ, რომ ნართავი არ დარღვეულიყო. რთვის განაგრძობდნენ, გადაჩაკვილ ადგილს გახსნიდნენ, ძაფს თირისტრის ტანზე დაახვევდნენ და ისევ წვერთან გადაჩაკვავდნენ.

ძაფს მურგვად დაახვევდნენ, ტარ-კვირისთავზე დაძახავდნენ — ორმაგ ძაფს ერთად შეაგრებდნენ. შემდეგ მის მურგვს გააკეთებდნენ.

სამუხელზე — ბოძალ შინდის ხეზე — დახვეულ შესაღებ ძაფს შულოს უწოდებდნენ.

ძაფს წერით ლეზავდნენ. მას კაკლის ხის ცილისაგან ან ძირისაგან გამოხდიდნენ.

წინდას, ხელთათმანს, შარფსა და კაბას (წელს ქვევით) წინდის-ჩხირებითა და ყასნაყით ქსოვდნენ.

ქსელს საქსოვის ჩარჩოში გააბამდნენ. საქსოვი დაზგა ოთხი

სვეტისაგან შედგებოდა. ცანდი მოსაქსოვის სიგრძეს ნიშნავდა, ლანდი — ძაფების სიმრავლეს განში. ცანდს ჰკეცავდნენ.

დგიმს ორი ნაწილი ჰქონდა, თითოეული ნაწილი (ორჯობიანი) სიმაღლეზე ადი-ჩამოდიოდა. სავარცხელი ცანდში მოძრაობდა და ძაფს ბეჭავდა. ლაფათინი სავარცხლის ჩარჩო (ხისა) იყო.

პირლია დგიმში მაქვა მასრით გაჭქონდ-გამოჭქონდათ. მაქვა ღრუ ხეა, თავ-ბოლო წაწვერილებული. მასში მასრა მავთულზე ბრუნავდა. მასრაზე დახვეული ძაფი ირღვეოდა.

საკინწალაზე — ბაწარზე — დგიმ-სავარცხელი ეკიდა. დგიმს ჰქონდა ორი ყვანთალა — მოკლე მოძრავი ჯობი.

ნაქსოვი ეხვეოდა რვილაზე, რომელიც დაზგის სვეტებზე იყო მიმაგრებული.

ქსოვილს მოთელავდნენ, გარეცხავდნენ, გააშრობდნენ და შეღებავდნენ.

შალისაგან ჩოხას, შარვალს, პაიქსა და ყაბალახს იკერავდნენ.

შალისა და აბრეშუმისაგან მზადდებოდა ლეკურთხი || ლეკვერთხი — პაიქის ან ჩულქის წვივზე დასამაგრებელი ზონარი (Подвязка). პაქანიკი იყო პაიქის ან აზიურის მუქასარის — შარვლის ტოტის — ბოლოზე ორივე თავით დაკერებული ზონარი, თების გულზე ამოსაკრავი, პაიქისა და შარვლის დასაყენებელი.

ლაინი ხამს ერქვა. მას ლურჯად ღებავდნენ, საახალუხე ქსოვილი იყო.

მ ე ჭ უ რ ჭ ლ ე ო ბ ა

მეტურჭლეობა განვითარებული იყო საირმეში. ამ სოფლის ადგილებში — უთილაშში, კახურაშსა და არმოღიაში საუკეთესო ხარისხის თიხა (აყალო მიწა) მოიპოვება.

საირმეში მზადდებოდა ყოველგვარი ქურჭელი — ქვევრი დიდი (ჭური) და პატარა (ყვიბარი), დორა, კოკა, დოქი, თორნე და ხალამი. მათ შესაძენად რაჭა-ლეჩხუმისა და ქვემო სვანეთის სოფლებიდან მოდიოდნენ.

ორი გლეხი შეამხანავდებოდა. მუშაობას აწარმოებდნენ მაისიდან ოქტომბრამდე. ორივეს ჰქონდა ქარისაგან დაცული სადგომი. უმეტესად პალატში იყვნენ.

მოიმარაგებდნენ მიწასა და სილას. მიწას შემოღობილ ადგილზე წყლით ნედლად ინახავდნენ. მიწასა და სილას მოზელდნენ, ანაქრებად დააწყობდნენ. თავზე ანწლს გადააფარებდნენ.

პირველად ქურების კეთებას შეუდგებოდნენ. მუჯუროს —
 ქურის ფსკერს — მურგვზე ამთავრებდნენ.

მურგვი ხის მბრუნავი ხელსაწყო იყო — მრგვალი ფიცარი,
 რომელიც კონუსისებურ ფეხზე იდგა.

მუჯუროს შემდეგ თავლია სკამში მოათავსებდნენ, რამდენიმე
 გურგუსალს — მოზელილ გუნდას — შემოავლებდნენ.

ზუკანასკნელად კიდევ ცალკე გადადგამდნენ, ქვებსა და ბინი-
 კებს || ბიგებს — ჯობებს — შეუყენებდნენ. კედელი რომ არ დაზი-
 ანებულყო, ბინიკზე ხის ქერქს დაუტნევდნენ. შენებას გააგრძე-
 ლებდნენ.

როცა მუშაობას შეწყვეტდნენ, ნაპირებზე, რომ არ შემხმარიყო,
 ვახის, კვახის ან ლელალუნტას (ფართოფოთლიანი ბალახია)
 ფოთლებს დაათარებდნენ.

ერთსა და იმავე დროს ამზადებდნენ ოთხ ქურს (ფითოეული
 40-60 ფუთს იტევდა), შუაში ჩასადგამს (8 ფ.) და თორმეტ ყვი-
 ბარს (4-6 ფ.).

შემდეგ აკეთებდნენ მენახვერიან დორას, კოკასა და ხალამს.
 ამ ქურკლებს კი მურგვზე ამთავრებდნენ.

ოსტატის ხელსაწყოებს შეადგენდა: დანაჩხირი, სავარცხელი,
 სატკეცი და საქოჭიალო.

დანაჩხირი დანისებური ყავრის სქელპირიანი ნაქერი იყო.
 ცალი ხელით მურგვს ატრიალებდნენ, მეორე ხელში დანაჩხირი
 ეჭირათ და კედელს თლიდნენ.

სავარცხელადაც ყავრის ნაქერი ჰქონდათ. მით კედელს შიგ და
 გარეთ წმენდდნენ, ალამაზებდნენ.

სატკეცი ჩოგანს ჰგავდა. მით ქვევრის თავის მოსწორება
 ხდებოდა.

საქოჭიალოთი დორის, დოქისა და ხალმის ყელს აჩუქურ-
 თმებდნენ.

სველი ტილოს მჩვრით თავსა და ყელს ასუფთავებდნენ.

იმავე სამუშაოს მეორე ოჯახში განაახლებდნენ. ამასობაში პირ-
 ველი წყება ქურკლეული გახმებოდა და ქურაში გადაიტანდნენ.
 ქვევრებს ქვეშ დადგამდნენ, დანარჩენს მალლა მოათავსებდნენ.

ქურას წინა პირს ამოღებდნენ, ქვეშ ცეცხლის შესანთებად
 ხუთ კარს დაუტოვებდნენ.

შუკანა კედელს ჰქონდა ქუკები — ორი სარკმელი, რომლებსაც
 დატალახიანებული ფუჩეჩით ან კოროლით ამოავესებდნენ.

ფოტოროს — ზეზე დამპალ ხეს — ცეცხლს შეუნთებდნენ. ცეცხლი ხუთივე კარში რვა დღეს ხრჩოლავდა. ბოლოს ჯირკებს შეყრიდნენ, ქურაში ცეცხლს ერთი ღამის განმავლობაში გააჩაღებდნენ. ექვსი მარხილი (ნახევარი საყენი) შეშა დაიწვოდა.

ცეცხლი ქუეებში რომ გავიდოდა, ქურა გამომწვარად მი-
აჩნდათ.

ქურა განელდებოდა. სამი დღის შემდეგ ცივი იყო. წინა პირს დაარღვევდნენ და ქურქლეულს გამოიტანდნენ.

მეორე წყებასაც ამგვარად გამოწვავდნენ.

ორი გლეხი ერთ წელიწადში ხუთ-ექვს ქურა ქურქლეულს და-
ამზადებდა.

კ ა ლ ა ტ ო ზ ო ბ ა

საირმე განთქმულია კალატოზობითაც. აქ ახლაც ბევრი ოს-
ტატი ცხოვრობს. საირმელები ქვითკირის შენობებს სხვა სოფ-
ლებშიც დგამენ.

ყველგან მოიპოვება კასალი ქვა — ძირითადი მაგარი საშენი
მასალა. მას ტეხენ, არ ითლებს. წინათ სახლებს სპონდიოს
ქვითაც აგებდნენ. წიწილებიანი ქვა დიღია, კენჭოვანი და
მკვრივი.

წისქვილის ქვები და ბუხრის ფეხები — კედლები — ეონე-
თიდან (იმერეთი) შეაქვთ.

ზოგი ქვის სვეტი წვდენებისაგან შედგება. წვდენი ერთიანი
ქვაა, შუბლიან ორ ქვაზეა დადგმული. შუბლიანი ქვა სვეტის
მეორე გვერდზე წვდენია. შუბლიანი ქვები წვდენებშია ჩაკეტილი.

საირმის უდაბნოში კრიან ბაღდადის ქვას. ეს ქვა საუკე-
თესოა, თეთრი და თავისუფლად ითლება.

ბაღდადის ქვით აშენებენ ოდის ქვედა სართულის ორ კედელს,
გვიშს, კედელსა და ნობს წყაროზე. ნობი კოღია. ბინული ავსებს
და გადმოდის. დიდ წყაროსთან ნობს პირუტყვთათვის აკეთებენ.
ბაღდადის ქვით ამზადებენ აგრეთვე ბუხრის თავს, საცეხველს და
ჭიშკრის, ფარდულის ან სასიმიდის სვეტებს.

კალატოზს ესაჭიროება შემდეგი ხელსაწყოები: დ ი შ ლ ი —
ბრტყელპირიანი ჩაქურჩი. მას ორივე მხრივ რკინის კბილები აქვს;
ტარადიც ბრტყელპირიანია, მაგრამ უკბილო ქვა ითლება დიშ-
ლით, შემდეგ — ტარადით; შ ი მ შ ა — კუთხედი სწორი ჯობი, სა-
ხაზავი; თ ა რ ა ზ ო — სასწორი, კედლის სამართი (Ватерпас); ქ ი -

ფჩა — რკინის მკირე ნიჩაბი, ცემენტისა და კირის ასაღები; რკინის გონიო — სწორკუთხედი; გონიობურს ბლაგვი კუთხე გამოჰყავს.

დურგლის იარაღები

ამ პროფესიის ლექსიკისათვის (ფიცრულისა და ავეჯეულობის ნაწილთა სახელწოდებანი) იხილეთ წერილები: კარ-მიდამო, კათხა სახლი, ტვირთსაზიდი საშუალებანი, გვიმის წისქვილი, ლეინის დაყენება.

ბაზო კარის ან ფანჯრის დარაბის გულის ჩაჩოა (სიმაღლეზე), განის ყაიდი — ფიცარი, რომელიც ორ ბაზოს აერთებს; ბაზოსა და განის ყაიდის ამოღარულ ნაწილს (ნაპირში) შიპი ეწოდება. შიპი აფრასაც აქვს.

ქანის შკაფი შიპის ამოსაღებია, პირთხელი — შიპის გასაწმენდი.

შალაშინი სხედასხვა სახისაა: ხუშტარა გრძელია და წვრილი, ფიცრის ნაპირს ორ სანტიმეტრზე ჩამოჭრის, ფიცარს შემდეგ დიდი შალაშინი მოასწორებს; შპუნთი კორძებს წმენდს, ცირკლი — ფიცარს საბოლოოდ; სეთილი სამკბილაა, კარისა და ფანჯრის ფიგურებისათვისაა საქირო; ფიგარას კარის ან ფანჯრის დარაბის გულის ნაპირი გამოჰყავს; გარტიელი ღრმა კვალს აჩენს.

გახრილ ფიცარს შიმშათი და შვეულით (ხუბარა — ტყვია თოკითურთ) დააყარაულეებენ — გაასწორებენ. ზუბარათი ქვის დაყარაულეებას კალატოზებიც აწარმოებენ.

ბარამბა კარის დასაკეთია — ლურსმნით მიჭედილი სარაზავი. საზოგადოდ კი სამკუთხედს ნიშნავს. იტყვიან: კოქის თავი ბარამბულად ჩავეკეტე საძირკველშიო.

ხათქაში („რესმისი“) არის მზომავი (ხისაა), ბურაო — ბურღი.

ბირკვილისა და თაღლამას ფიცარს ხვრეტენ წვრილი და გრძელი ხერხით, რომელსაც აქვს სხედასხვა სახელი: შაბაქა, მელაკუდა და ძინწოფილა.

სისოხერხი პატარა, თხელი ხერხია, ერთ კაცს უჭირავს ხელში, მისი პირი თოკით არის გაჭიმული (მალა).

კბილსაყარი რკინის ხელსაწყოა, რითაც ხერხის კბილების გამოპირვა ხდება.

ჩულუხი რკინის დიდი სატეხია. მით ურმისა და მარზილის ნაწილებს ხვრეტენ; თეგი პატარა სატეხია.

ღირსშესანიშნავი ადგილები

ბევრ სოფელში არის ციხე ან ნაციხარი. შემოსეულ მტრებს აქედან ებრძოდნენ. მურის, ორბელის, დეხვირისა და გვესოს ციხეები მთავარ სიმაგრეებად ითვლებოდა.

ციხეები ახლაც დგას მურში, ორბელში, გვესოსა და დერჩში. ციხის ნაშთები ან ნაციხარი ადგილებია დეხვირში, ზუბში, უცხერში, უსახელოში, ნასპერში, ჭყვიშში, გენდუშში, ზოგიშში, მექვენაში, თაბორში, ლაილაშა და ლეშაშში.

მიუჭალი ბუნებრივი და ხელოვნური გამოქვაბულები არის ხვამლის, ორხვის, სარეწკელასა და ორპირის კლდეებში.

ზოგიერთი ადგილი, სადაც ხატობას იხდიდნენ, ეკლესიითა და მრავალწლოვანი ცაცხვის, მუხისა და ნაძვის ხეებით ახლაც დაცულია.

მაღლობებზეა, შორეულ თვალსაწიერში (სივრცეა, რასაც თვალი მისწვდება) და ნათლად მოჩანს ლაბეკინის, შხუდალას, გუდულაშის, მცხეთის, ნაკურალეშის, ლარჩვალისა და ჩქუმის სალოცავეები.

მონასტრები იყო ხვამლზე, საირმის უდაბნოსა და ნამარნევში. მინერალური წყლები მოიპოვება ახალქალაში, ლაშიქალაში, ძულურში, ზედა სურმუშში (დასაღვევი), ქვედა და ზედა სურმუშში, ზუბში, აღესა და ალპანაში (გოგირდოვანი).

სახელმწიფო მარნები არის ჭრებალოში, ორბელში, ტვიშა და ოყურეშში კრამიტის ქარხნებია გუგულჩისა და ჭრებალოში

აგებულია მექვენჯესი და ქორენიშჯესი. ელსადგურები შენდება აჭრეთვე ორბელში (მდ. ლაჯანურზე) და ისუნდერში (მდ. რაჩხაზე).

დღეობანი

ძველად სხვადასხვა ხალხურ წეს-ჩვეულებას იცავდნენ. ახლა მათ აღარ ასრულებენ. ისინი მოხუცთა მოგონებების მიხედვით აღვწერეთ.

დღეობას დიახწველი ერქვა. ახალი წლის წინა დღე კალიანდობა იყო. ამ დღისათვის გლეხს დასაკლავი ღორი ჰყავდა.

გლეხი ღორს კალანდობას, დილით, დაკლავდა. კაკვზე ჩამოჭიდებდა, ბარკალსა და უწუმარს საღამოს მოხარშავდა. მოჭრილ თავს ნათლისღებისათვის შეინახავდა.

კალანდა დღეს ჩიჩილაკებს დაამზადებდნენ. ჩიჩილაკი თხილის ხისაგან კეთდებოდა. ხეზე, ცალი თავით, მისივე კანის ნათ-

ლები ეკიდა. გახლეჩილ თავში ბაძგარის შტოსა და კუნელას ვანს დაამაგრებდნენ. სალამოს ჩიჩილაკს ყველა შენობის წინ და კურსთავზე დაასობდნენ.

ოჯახის უფროსი სამკლოვიაროს დაამზადებდა და ბელელში შეინახავდა. ახალი წლის განთიადზე ადგებოდა და სახლში მიიტანდა.

ცალ ხელში ეჭირა ვაზის გვერგვი — სალტე, რომელშიც ჩიჩილაკები ჯვარედინად იყო გაყრილი. გვერგვზე ედო ნამცხვარი (ლობიანი ან ცერცვიანი), საკალანდო ღორის მოხარშული გულ-ღვიძლი, ხილი, თაფლი და ტყვია. მეორე ხელით ღვინით სავსე ღოქი მიჰქონდა.

სამჯერ რომ დაიძახებდა, კარს გაუღებდნენ. ყველა წევრს მიუჯვლევედა თაფლს და დალოცავდა: ასე დატკბა თქვენი სიცოცხლე. ეს ტყვია მოხვდა თქვენს მტერსა და ორგულსო.

ეს ოჯახის მკლოვიარე იყო. მერე მეზობლისაგან მეკვლევი მივიდოდა ტაბლა-პურითა და ღოქი ღვინით. ის კარებში შესვლისთანავე წარმოსთქვამდა: შემოვდგი ფეხი, გწყალობდეთ ღმერთი, ნათვლა-ქორწილში, სიმრთელ-სიმხიარულეში, შემდეგ პეშე ღომს სობანეზე მოყრიდა და იტყოდა: ამდენი გოჭი და ქათამი გაჩნდეს და გაიზარდოს ამ ოჯახშიო. მეკვლევს საჩუქარს გაატანდნენ.

ახალი წლის მეორე დღეს ფეხის დაბწნას ეძახდნენ. მიიპატიებდნენ ძმობილს, დობილს, ნათლიას. სადილს გამართავდნენ.

სტუმრებს ერთი მასპინძელთაგანი ღვინით ხელს დააბანინებდა. თან მარილს წაამცვრევედა და ეტყოდა: ბევრი ახალი წელიწადი მოგსწრებოდეთო!

სალამოს შინ გასწევდნენ. მასპინძელი მეორე დღეს მათთან უნდა მისულიყო. ამგვარი მისვლა-მოსვლა და სტუმარმასპინძლობა ხშირად სამ-ოთხ დღეს გასტანდა.

ნ ი ა ნ ვ ა რ ს, ნ ა თ ლ ი ს ღ ე ბ ა ს, დ ი ლ ი თ, საკალანდო ღორის თავს მოხარშავდნენ.

ოჯახის უფროსს პური და ღორის თავი მარანში მიჰქონდა. სავსე ქვევრს მოხდიდა, გომიჯს თავზე შემოავლებდა და ილოცავდა: ღმერთო, შენ მიეცი ბარაქა ჩვენს ბელელს, ნუ ამოგვიღევ ქურში ღვინოსო!.. ხორცს მოთლიდა და ღვინოს შესვამდა.

ნასადილევს სამკლოვიარო გვერგვს სახლის თავზე შეაგდებდნენ. აღებანის ხუთშაბათს, მარია შენობას, განატებს გამოაცხობდნენ, ნაკრტენით დასვრეტდნენ, სამტკიცზე ან კაკაბა ცხრილზე დადებდნენ და წალმა დააბრუნებდნენ, ქათმებს ულოცავდნენ.

ოთხშაბათი და პარასკევი მარხვად ითვლებოდა. ოთხშაბათს პარასკევს მგზევესი ეწოდებოდა, თუ ამ დღეს რომელიმე დღესასწაული იყო.

მგზევესი გახსნილებულ ოთხშაბათს ან პარასკევს ნიშნავდა. აღებანის ოთხშაბათი და პარასკევიც მგზევესებად მიაჩნდათ.

თეთრი ორშაბათი ყველიერის პირველ დღეს ერქვა.

დიდმარხვის პირველ დღეს, შავ ორშაბათს, რკინობა იცოდნენ. კვირას, სალამოს, ხეებს დარკინავდნენ — ტანზე რკინის იარაღს შემოუკაკუნებდნენ. შემდეგ ყველა იარაღს დამალავდნენ და მეორე სალამომდის ხელს არ ახლებდნენ.

შავ ორშაბათს, სალამოს, ილოცავდნენ. უიეფინასა და ვაჟინას შესანდობარს დალევდნენ (ამ დღეს ორი ძმა სანადიროდ წავიდა, მხეცს შეებნენ და დაილუპნენ) და რკინას გახსნიდნენ: მისი ხმარება იმ დამესვე შეიძლებოდა.

დიდმარხვაში, პირველი კვირის შაბათს, თესლის გაღების დღე იყო. თედ ორობა ერქვა. მარცვლეულის თესლს პეშვით (კვანჩხით) აიღებდნენ, მიწაში ჩათესავდნენ და დალოცავდნენ. თედორობა ცხენის ლოცვის დღეც იყო.

სოფელ ლუხვანოში, თებერვლის თვეში, ერთ დღეს ცხრა მიცვალებული დაუკრძალავთ. მათს ხსოვნას გულისხმობდა დღეობა საკატურობა, რომელსაც ყოველწლიურად აღნიშნავდნენ.

აღდგომის მეორე დღე გორგოთობა იყო. მისში კვირტობას იხდიდნენ.

დებვირის საზოგადოებას (დებვირი, მცხეთა, ლასხანა, თხიზურგა, ჩვალბეჩი, ლესინდი, ლეშკედა და წილამიერი) აღდგომის შემდეგ მესამე ორშაბათი უკმ დღედ ჰქონდა გამოცხადებული.

ამ დღესასწაულს ხატარეშობა ეწოდებოდა.

ხატარეშობას დებვირის ციხიდან ბუქს დაუკრავდნენ. სადებვირო ვაიგონებდა. ყველა მცხეთისაკენ გაემართებოდა.

ეკლესიიდან ხატს ერთ კილომეტრზე გალობით გაჰყვებოდნენ.

ხატს დაასვენებდნენ ებელარში, ცაცხვის ხისქვეშ. იქ იღვა დიდი კუთხედი ლოდი. მის ქვეშ შენახული იყო პატარა და ბურთივით მრგვალი ქვა.

ამ მრგვალ ქვას მონახავდნენ. ვინმე მკლავმაგარი ახალგაზრდა ვაჟაკი ქვას აიღებდა, აღმოსავლეთისაკენ გაიქცეოდა და დღემსგალმა გაისროდა.

გამოყოფილი ჰყავდათ კაცი. ის უყურებდა, ქვა სად დაეცემოდა და რომელ მხარეს შეტრიალდებოდა.

ქვა თუ წალმა შემობრუნდებოდა მიწაზე დაცემის დროს, იტყოდნენ: წრეულს კარგი წელიწადი იქნებაო. ბოლოს დეხვირის ციხისაკენ გასწევდნენ, ლხინს გამართავდნენ

ხატარეშობა დღეს ქვემო სვანეთში უსტატაბლიერობა იყო. ამ დღეობაზე ცაგერის მახლობელი სოფლების მცხოვრებნიც დადიოდნენ.

მაისის თვეში ნაკურალეში ისკელიტობას იხდიდნენ. ისკელიტა ადგილია, სადაც ხელუხლებელი დიდი წიფლის ხე დგას.

ისკელიტობა საქონლის ლოცვა იყო.

ამ დღისათვის მახისა და ზანდურის განატეხებს გამოაცხოვდნენ. შვიდოდნენ ბოსელსა და სალორესთან. პირუტყვს ულოცავდნენ და კვერს შეჰმდნენ.

ისაუზმებდნენ და ისკელიტასაკენ გასწევდნენ.

ხესთან ლიტანიას შეასრულებდნენ: ღმერთო, გაგვიმრავლე საქონელი, ასად აქციე ჩვენი ძროხა, ღორი, ცხვარი, მშვიდობით გვაპყოფეო!.. შემდეგ ისადილებდნენ.

20 იელისს ხვამლობა იცოდნენ. ხვამლის მთაზე ხატობა იშართებოდა. მოსავლისათვის ლოცულობდნენ. ხვამლს ევედრებოდნენ: გვალვისა და სეტყვისაგან დაგვიფარეო. ვისაც ხვამლი სწყალობს, — ნათქვამია, — მისი ბედელი არ დაიცლებო.

ხვამლობისათვის გლეხებს შეწირული ჰქონდათ ნიგვზის ხე — სახვამლო კაკა. პატრონი მას არ ჰკრიდა, მის ნაყოფს არ ჰყიდდა და არც ოჯახში სარგებლობდა.

თუ ვინმე შეჰამდ, იტყოდნენ: ბავშვებს ხველას დააწყებინებსო. ამ დღეს, სახვამლო კაკლის ხის ძირში, ქალები სუფრას გაშლიდნენ, განატეხს — ნიგვზიან ხშიადს, ღვინოსა და შემწვარ ქათამს შიიტანდნენ.

ღედა ილოცავდა: ლებანოს მადლმა ქსენა და ხველა ააშორე ჩემს ოჯახსო!

იელისში წიფეთელიობას დღესასწაულობდნენ.

შემოდგომაზე, 24 სექტემბერს, ჩხუტელსა და მექვენაში ჩიტობას იხდიდნენ. მოსავალს ულოცავდნენ, ჩიტებმა არ შეჰამონო.

როცა წლიურ მოსავალს აიღებდნენ, დიდ ვახშამს გამართავდნენ. ამ დროს, წიფეთის ჩათავების დღეს, მაგიდას პურ-ღვინით ააყსებდნენ.

ოჯახის უფროსი აიღებდა ცალ ხელში განატეხს, მეორეში ღვი-
 ნით სავსე ჭიქას და შეევედრებოდა ღმერთს: უფალო, ეს შენო
 ნაწყალები ჭირნახული ნათელა-ქორწილში მოგვახმარე, დაგვიცავი
 ჭირ-ბოროტისაგან, გვიბოძე სიმართელ-სიმზიარულეო!.. ღვინოს და-
 ლევდა, პურს ლუკმას მოსტებდა და შექამდა. შემდეგ ყველანი ივა-
 ხშმებდნენ.

ქანტილობას — შობის წინა ღამეს. ვახშმად ამზადებდნენ
 ნიგვზითა და ხახვით შეკაზმულ მოხარულულ პურს.

შობას, დილით, კლავდნენ ქათამს. შიგანს ამოიღებდნენ, ყველსა
 და ბრინჯს ჩაურთავდნენ, მოხარშავდნენ და ისაუზმებდნენ. შობის
 საუზმეს ხაციცი ეწოდებოდა.

ქორწინება

ქალს სასიძო დანიშნავდა: ბექლებს შიართმევდა და კაბას შეუ-
 კერავდა.

ქალს მზითევს ქორწილის ღღეს მისცემდნენ. დატვირთავდნენ
 ორ-სამ ურემს.

ღედ-მამა და ძმები ქალს აძლევდნენ საგებ-სახურავს — ბუმბუ-
 ლებს, ლებებს, ბალიშებს, საბნებს, ნოხ-ფარდაგს; სკივრს, ზანდუქს;
 ქურჭლეულობას — ქვაბებს, ტაშტებსა და ჭიქა-საინებს. გაატანდნენ
 აგრეთვე ერთ უშობელს. შეადგენდნენ მზითევის სიას.

ძველად ქალს „ვეფხისტყაოსანსაც“ აწვითებდნენ. სიაში ყვე-
 ლაზე პირველად იმას ჩაწერდნენ.

სიძე ცხენოსან მაყრებს მიიყვანდა. ლხინი გაჩაღდებოდა. დაღამე-
 ბის ჟამს წავიდოდნენ. დეოფალს თავისი მაყრებიც გაჰყვებოდნენ.

სიძის ოჯახში დიდი სამზადისი იყო. როცა სახლს დაუახლოვ-
 დებოდნენ, ორი-სამი მახარობელი დაწინაურდებოდა და მისვლას
 აცნობებდნენ.

ბავშვებს ჟინჯილები ეჭირათ, პირისპირ ჩამწყკრივებული იყვნენ,
 სტუმრებს შუკასა და ეზოს უნათებდნენ.

ღედა მეფე-დედოფალს შეეგებებოდა სახლის საძირკველთან,
 კარებში, შაქარყინულს პირში ჩაუღებდა და დალოცავდა.

ცეკვა-თამაშს გამართავდნენ. მერე სუფრას შემოუხსდებოდნენ.
 მეფე-დედოფალი ერთად იყო.

მათ იქ მყოფი ნათესაეები და მეზობლები სათითაოდ ჩამოარ-
 თმევდნენ ხელს, მიულოცავდნენ და თავზე გადასაჯდებენ —
 ჭულს, ნივთს ან რაიმე ქსოვილს აჩუქებდნენ.

ქალს მდადი იცავდა. იგი მას ქორწილის დამთავრებისას ახლდა, გვერდითაც უწვა. პატარძალი რასაც ინებებდა, უსრულებდა. „დედოფალი მეფესა, მდადი ჩექორწილესაო“, — მღეროდნენ ვაჟის მაცრები.

ქორწილი ორი-სამი დღე გრძელდებოდა.

შობიარობის შემდეგ ძღვენს მიიტანდნენ და ახალდაბადებულს ადღეგრძელებდნენ. ამ დღისათვის საგანგებოდ კოტეტიან ჰურებსა და გორგოლებს გამოაცხობდნენ. ბავშვს ძმობილი მონათლავდა.

მიცვალებულის დატირება

თუ ოჯახში რომელიმე წევრი გარდაიცვლებოდა, მეზობლები მაშინვე მივიდოდნენ და შეიცხადებდნენ. შემდეგ დასაფლავების დღეს დანიშნავდნენ.

ამ დღისათვის მაწვიერს გაგზავნიდნენ. მიიწვევდნენ მეზობლებს, აგრეთვე მოკეთეებს სხვა სოფლებიდან.

მივიდოდნენ. გაიძარტებოდა ტირილი.

მიიტანდნენ გადასაფენს — შენაწევარს: ღვინოს, ფქვილს ან ფულს.

შეადგენდნენ გადასაფენის მომტანთა სიას, რითაც ოჯახი სამაგიეროს უზდიდა თავისიანთ ამგვარი შემთხვევის დროს.

შორებლები მოტირალით მივიდოდნენ. ყველას თავისი მოტირალისათვის ღვინო და სანოვავე მიჰქონდა.

მიცვალებულის დასაფლავების შემდეგ ქირისუფლის ოჯახში დაბრუნდებოდნენ.

ივანშებდნენ და შინ წავიდოდნენ.

შეადი დღის შემდეგ, შაბათს ან მარხვის გასვლისთანავე, ცხვარს დაკლავდნენ და აკურთხევდნენ. მანამდის ქირისუფალი ხორცს არ შეჭამდა. ამ დღეს ხელისგახსნა ერქვა. ის ქირისუფლის გახხნილების დღე იყო.

ერთი წლის განმავლობაში, ყოველ შაბათობით, ქირისუფალი მიცვალებულს საკურთხს — პურ-ღვინოს — უმზადებდა.

წლისთავზე საბოლოო კურთხევას გადაიხდიდნენ. მეზობლებსა და მოყვრებს მიიპატიებდნენ. ეს დღე სუფრისაღება იყო და გლოვის დამთავრებას ნიშნავდა.

დედა კი თავის შვილს ხშირად დასტიროდა და შავ ტანსაცმელსაც დიდხანს ატარებდა.

მასალა მოგვაწოდეს კოლმეურნეებმა ეფრემ ჩარკვიანმა (სურბუში), ექვთიმე ანჯღედიანმა (ცაგერი), სერგი ალავიძემ, ეკა გორდუზიანმა (საირმე), სამსონ დავითულიანმა (გაგულეჩი), გულჩინა ჯინჭარაძემ (ლაილაში), მართა ლეშაშელმა (სპათაგორი), მინა ბურჯალიანმა (ორბელი), მარიამ გუგავამ (უსახელო), ნატო ჩხეტიანმა (ალპანა); ცაგერის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორმა ვარლამ მახარობლიძემ, ისტორიკოსმა სამსონ კობალიანმა (ლუზვანო); აგრონომებმა მელქისედექ ასათიანმა (დერჩი) და ნოე ალავიძემ (საირმე); პედაგოგებმა სოგრატ ასათიანმა (ტვიში), გერონტი და ვახტანგ კობალიანებმა (ლუზვანო, ზარაგულა), პეტრე ჭაბუკიანმა (დებვირი), თამარ ჩაჩხიანმა, მარიამ ფრუიძემ (ლაილაში), მაცვალა ყურაშვილმა (ადვი), შალვა ჭოხონელიძემ და პანტელეიმონ ბოჭორიშვილმა (საირმე) და ძაძუ ჩხეტიანმა (ლაჯანა).

ისკვლიტობის შესახებ პროფ. მ. ჩიქოვანის ცნობას დავემყარეთ.

ქვემოლეჩხუმური (კლდედაღმართული) და ოკრიბული ლექსიკიდან საერთო მნიშვნელობის რამდენიმე სიტყვა ჩაწერა პოეტმა დ. თომაშვილმა.

ნაშრომს რედაქცია გაუკეთეს პროფ. გ. ჩიტაიამ და პროფ. ს. ყაუხჩი-შვილმა, რომელთაც უღრმეს მადლობას მოვასხენებთ.

